

**This is an electronic reprint of the original article.
This reprint *may differ* from the original in pagination and typographic detail.**

Author(s): Einonen, Piia; Rähä, Antti; Tikka, Marko

Title: Kapinointi, separatismi, ja vastarinnan legitimizeetti

Year: 2014

Version:

Please cite the original version:

Einonen, P., Rähä, A., & Tikka, M. (2014). Kapinointi, separatismi, ja vastarinnan legitimizeetti. In P. Karonen, & A. Rähä (Eds.), *Kansallisten instituutioiden muotoutuminen: Suomalainen historiakuva Oma Maa -kirjasarjassa 1900-1960* (pp. 305-333). Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. *Historiallisia tutkimuksia*, 267.

All material supplied via JYX is protected by copyright and other intellectual property rights, and duplication or sale of all or part of any of the repository collections is not permitted, except that material may be duplicated by you for your research use or educational purposes in electronic or print form. You must obtain permission for any other use. Electronic or print copies may not be offered, whether for sale or otherwise to anyone who is not an authorised user.

Piia Einonen, Antti Rähä ja Marko Tikka

Kapinointi, separatismi ja vastarinnan legitimitetti

Johdanto

Vastarintaa on tulkittu 1800-luvun jälkipuoliskon ja 1900-luvun alun kaunokirjallisuudessa ja historiantutkimuksessa suomalaisuuden ilmenemismuotona. Yrjö Sakari Yrjö-Koskisen 1850-luvulla ilmestynyt teos *Nuijasota – sen syyt ja tapaukset* oli keskeinen suomalaisuuden historiallisten juurien luomisessa. Yrjö-Koskiselle kapina näyttäytyi suomalaisen kansanluonnon uljaana ilmentymänä ja Suomen aseman puolustamisena: "Tuo väki-tukko ja uppiniskainen Suomen rahvas, joka ei suosiolla laskenut niskaansa ikeen alle."¹²⁴⁴ Kirjailija Arvid Järnefeltin mukaan taas "Suomen historia on kirjoittamaton. Se on passiivisen vastarinnan historia." Ensimmäisen sortokauden aikana kirjoittaneen Järnefeltin mukaan menneisyydestä tuli hakea esimerkkejä, jotka oikeuttivat venäläistämispolitiikan vastustamisen. Vanhan Suomen talonpoikien oikeustaistelu lahjoitusmaaisäntiä vastaan oli yksi keskeisimpiä tällaisen passiivisen vastarinnan ilmentymistä.¹²⁴⁵ Jo tällöin sekä nuijasodasta että lahjoitusmaakysymyksestä luotiin suomalaisen vastarinnan merkkipaaluja, jotka olivat vahvasti esillä myös *Oman Maan* kahdessa ensimmäisessä painoksessa.

"Vastarinta"¹²⁴⁶ on käsite, jota käytettiin harvoin *Oma Maa* –kirjasarjassa, ja sen myötä vastarinnan etsiminen teossarjasta on haastavaa. Koska vastarinta ei muodosta omaa, itsenäistä kokonaisuuttaan, olemme etsineet vastarintaa sekä tapahtumahistoriasta että aikalaisten käyttämien termien, kuten "levottomuuden" tai "kapinan" takaa. Ensimmäisen ja toisen painoksen asiasanahakemistossa on kapinoiksi luokiteltu muun muassa keskiaikaiset kapinat ("Kapinaliikkeitä keskiajalla") ja Viaporin kapina 1900-luvun alussa. Nuijasota on omana asiasananaan hakemistossa.¹²⁴⁷ Kolmannen painoksen asiasanahakemistosta kapinaa ei enää löydy. Punakapina mainitaan hakemistossa, mutta tietoa kehoitetaan etsimään hakusanan "1918 sota" kohdalta.¹²⁴⁸

Oman Maan suomalaiskansallisessa ja talonpoikaisessa näkökulmassa vastarinta nähtiin usein oikeutettuna taisteluna valloittajia tai väärinkäyttäjiä vastaan. Levottomuuksien lietojia tai kapinoiden johtomiehiä ei nimitetty kapinoitsijoiksi, vaan niin Jaakko Ilkka, Lauri Raappana kuin Yrjö Kontsas olivat kahdessa ensimmäisessä painoksessa "talonpoikaisjohtajia".¹²⁴⁹ Kolmannessa painoksessa Jaakko Ilkkaa ei luonnehdittu enää millään tavalla, mikä on linjassa hakemiston yleisen tyylin kanssa. Kontsas ja Raappana eivät mahtuneet enää lainkaan mukaan.¹²⁵⁰ Vastaavalla tavalla hattujen sodan suomalaisen paikallispuolustuksen johtohahmoiksi nimetyt "talonpoikien johtajat" Simo Sallinen, Lauri Roivas ja Olavi Haapalainen jäivät ulos kolmannesta painoksesta.¹²⁵¹ Tämä kertoo 1900-luvun alkupuolen tavasta hahmottaa ja

esittää historiaa henkilöiden kautta, mutta myös talonpoikaisen Suomi-kuvan tietoisesta korostamisesta.

Vastarinnaksi nimetyn toiminnan lisäksi *Omassa Maassa* on kuvauksia niskoittelusta ja talonpoikien vastahakoisuudesta maksaa veroja tai tehdä päivätöitä. Toimintaa ei kuitenkaan tulkittu vastarintana vaan talonpoikien yleisen aseman tarjoaman viitekehyksen kautta.¹²⁵² Vastarinnan määrittely ja osin myös käsittely tuotti kirjoittajille ongelmia kaikissa kolmessa painoksessa; vuoden 1918 sota tulkittiin valkoisen historiatulkinnan mukaan vapaussodaksi sekä kapinaksi, jossa kapinaelementti liittyy hävinneeseen osapuoleen. Samoin sortokausien vastustaminen ja esimerkiksi laillisuustaistelu eivät olleet toisen painoksen kirjoitusajankohtana 1920-luvulla aivan historian neutraloimia, joten niiden tarkastelu on lopulta varovaista. Yleisestikin vastarinnan käsite on *Omassa Maassa* suppea verrattuna nykykäsitykseen, jossa erilaiset arkipäivän vastarinnan muodot sekä passiivinen vastarinta huomioidaan samalla tavalla kuin aseellinen vastarinta.¹²⁵³ Vastarinnan häivyttäminen oli erityisesti ensimmäisen painoksen julkaisuajankohtana mahdollisesti jopa tietoinen valinta, sillä koko teossarja itsessään oli passiivista vastarintaa ja sisällössä sitä ei enää haluttu alleviivata.

Vastarinta ei ole instituutio siinä merkityksessä kuin instituutiot yleisesti tässä teoksessa ymmärretään, vaan pikemmin instituutioiden toimivuuden tai toimimattomuuden mittari. Vastarinta paljastaa epäkohtia ja ristiriitoja samalla kun se pakottaa instituutiot reagoimaan tilanteisiin. Käsitteenä vastarinta liittyy kiinteästi ymmärrykseen legitiimistä ja usein institutionaalisesta vallasta, sillä vastarinta viittaa legitimitettiin puutteeseen. Toisaalta jos instituutiolta puuttui legitimitetti tai se ei toiminut, nähtiin vastarinta legitiiminä. Tähän näkemykseen vastarinnan oikeutuksesta oli yksi suuri ja ääneenlausumaton poikkeus: vuoden 1918 sota. Se tulkittiin selkeästi esivaltaa vastaan käytyinä kapinana, jossa kapinallisuuden lisäksi häivähti maanpetturuusefekti: kapinalliset yhtyivät periviholliseen.¹²⁵⁴

Tässä artikkelissa tarkastellaan vastarintaa sellaisena kuin se näyttäytyi *Omassa Maassa*. Historiallisista tapahtumista keskiöön on nostettu ensin nuijasota, jota seuraavat 1700-luvun tapahtumien ja Vanhan Suomen lahjoitusmaakysymyksen käsittely. Näillä kaikilla onsuuri painoarvo erityisesti kahdessa ensimmäisessä painoksessa. Kirjoitusajankohtana tapahtumiin oli ajallista etäisyyttä ja kyseiset ajanjaksot olivat jo muodostuneet ikään kuin kanonisoiduiksi vastarinnan ilmauksiksi Suomen kansan menneisyydessä. Tapahtumissa onsisäänrakennettuna kertomus suomalaisten uhanalaisesta asemasta ja puolustustaistelusta, joten niiden korostaminen vetämällä analogioita 1900-luvun alun tilanteeseen oli hyödyllistä.

Ajallisen läheisyyden myötä vastarinnan ilmiötä ryhdyttiin arvottamaan ja vastarinnasta tuli kahdenlaista, hyvää ja oikein huonoa. Vastarinnalla oli aikansa lähihistorian kuvan mukainen nationalistinen sävy: ne, jotka taistelivat Suomen puolesta, kuten laillisuustaistelussa, toimivat oikein ja loogisesti. Kansa seurasi vastarintaan nousevan etujoukon taustavoimana. Kuva kansasta muuttui viimeistään vuoden 1918 tapahtumien myötä. Se heijastui tulkintoihin *Oman Maan* toisessa ja kolmannessa painoksessa, kun vastarinnan kohdetta ei ollut enää mahdollista nähdä

jossakin "Suomen kansan" ulkopuolella. Esityksen kolmas painopiste onkin näissä 1900-luvun alkuvuosikymmenissä, vaikka mukana on muitakin *Omassa Maassa* vastarinnaksi tulkittuja tapahtumia ja tilanteita. Sitä vastoin tässä artikkelissa ei käsitellä sotaa ja sen vaikutuksia, vaikka sodan ja vastarinnan välinen rajanveto on toisinaan hankalaa.

Päämäärä pyhittää keinot

Vastarinnan tavoin sen keskeiset ilmenemismuodot mellakka ja kapina ovat monitulkintaisia käsitteitä. "Kapinalla" ei välttämättä ole tarkoitettu hallitusvaltaa vastaan nousemista vaan myös eri ryhmien keskinäisiä yhteenottoja, vaikka vähitellen 1700-luvulta lähtien termi vakiintui tarkoittamaan nimenomaan väkivaltaista nousemista esivaltaa vastaan. Aikalaiskäytössä ja säilyneissä alkuperäislähteissä korostuu lähes poikkeuksetta esivallan näkökulma, jossa mellakaksi tai kapinaksi leimattiin välikohtaukset, joiden katsottiin uhkaavan yhteiskuntarauhaa.¹²⁵⁵ *Omassa Maassa* kapinaksi on, tosin rivien välistä luettuna, määritelty hallitsijaan ja esivaltaan kohdistunut vastarinta, kuten keskiaikaiset kapinat ja nuijasota. Tätä taustaa vasten vuoden 1918 sodan leimaaminen kapinaksi tulee jossain määrin ymmärrettäväksi.

Historiantutkimuksissa mellakoiden ja kapinoiden on nähty kumpuavan kiristyneistä taloudellisista olosuhteista, muista arkipäiväisen elämän realiteeteista, tai – alamaisten näkökulmasta katsottuna – esivallan kontrollissa tapahtuneista muutoksista. Mellakat olivat yhteisöllisen politiikan muoto, joilla puolustettiin sitä, mikä ymmärrettiin perinteiseksi tavaksi ja oikeudeksi. Ruotsin valtakunnassa aseisiin tartuttiin kuitenkin eurooppalaisessa mittakaavassa harvoin. Tätä rauhallista yhteiskuntakehitystä on selitetty sekä valtion tehokkaalla kontrollikoneistolla että alamaisten institutionaalisilla vaikutusmahdollisuuksilla. Tällä tarkoitetaan mahdollisuutta osallistua valtiopäiville ja laatia valituskirjelmia eli toimia vuorovaikutuksessa esivallan kanssa. Vastarintamielisiä ikään kuin kanavoitiin laillisin uomiin ja tilanteiden kärjistyminen estettiin.¹²⁵⁶

Rauhallisena, vakaana ja määrätietoisena näyttäytyvästä historiallisesta kehityksestä keskiajalta uuden ajan alkuun ei *Oman Maan* mukaan juuri löydy vastarinnan elementtejä ennen nuijasodan puhkeamista. Kauko Pirinen kirjoitti "Keskiaika"-artikkelissaan, että " – – kenelle järjestetyn yhteiskunnan vaatimukset ja herrojen komento kävivät sietämättömiksi, hän saattoi vetäytyä koskemattomaan erämaahan, jonne kirkonkellojen ääni ei kuulunut eikä verottajan käsi yltänyt".¹²⁵⁷ Vaikka asutus oli keskiajan Suomessa harvaa, heijastuivat Ruotsin keskusalueiden levottomuudet usein itäiseen valtakunnanosaan saakka. Engelbrektin kapinaliikkeestä alkunsa saaneet levottomuudet 1430-luvulla levisivät Suomeen ja "kansankapinoita" puhkesi Satakunnassa, Hämeessä ja Karjalassa. Satakunnan kapinaa johti talonpoika David,¹²⁵⁸ ja se tulkittiin osana "melskeisiä kansanliikkeitä", joihin tyytymättömyys Eerik Pommerilaisen hallintoon kanavoitui. Piispa Maunu Tavast yritti rauhoittaa kansaa ja tasoittaa ylimysten välisiä riitoja, ja levottomuuksien taltuttaminen onkin

nähty pitkälti hänen ansionaan. Myöhemmässä tutkimuksessa Tavastin panosta ei ole pidetty yhtä pyyteettömänä.¹²⁵⁹ Suomen keskiaikaiset kapinaliikkeet eivät saaneet *Oman Maan* tulkinnoissa alkuaan epäkohdista Suomessa, vaikka niistäkin lukijaa valaistaan perinpohjaisesti, vaan ne nähtiin tavallisesti heijastuksina valtakunnan ydinalueiden tapahtumista. Nykyisen näkemyksen mukaan tieto Ruotsin tai Euroopan levottomuuksista ei kantautunut Suomeen saakka, vaan pikemmin oli kyse talonpoikien heikentyneistä taloudellisista olosuhteista ja yhteiskunnallisen tasapainon muuttumisesta.¹²⁶⁰

Kustaa Vaasan valtaannousu ei tapahtunut rauhanomaisesti. Kristian II:n tyrannimaisen ja verisen hallinnon aikana Kustaa yritti ensin turhaan nostaa Taalainmaan talonpoikia aseisiin tanskalaisia vastaan, kunnes uusien pakolaisten ja kauhukertomusten myötä "[t]aalalaiset päättivät nyt tarttua aseisiin isänmaan puolustukseksi". Kustaa Vaasa haettiin pakomatkaltaan johtamaan joukkoja "muukalaisvaltaa vastaan". Kyse oli ruotsalaisten "vapaussodasta".¹²⁶¹ Kustaa Vaasa oli sankarillinen kuningas, joka talonpoikaisjoukkojensa johdossa luotsasi Ruotsin valtakunnan itsenäisyyteen – vaikka kuva Kustaa Vaasasta soturikuninkaana onkin romuttunut myöhemmässä tutkimuksessa – ja järjesti maan sisäiset asiat uskonnon, talouden ja hallinnon saralla. Uudistuksia ei kuitenkaan otettu kaikkialla vastaan asiaankuuluvalla myötäsukaisella innostuksella, koska kapinoita puhkesi eri puolilla maata.¹²⁶² Kustaa Vaasan kuva on kaksijakoinen: yhtäältä hän oli ruotsalaiset tanskalaisvallasta vapauttanut kansallissankari ja valtakuntansa asiat kuntoon laittanut hyvä kuningas, toisaalta taas omia alamaisiaan säälimättömästi kohdellut hallitsija.¹²⁶³

Kustavi Grotenfelt ei kaihtanut Kustaa-kuninkaan luonteen kriittistä arviointia, ja samoin hän tuomitsi jyrkästi tavan, jolla kuningas kukisti kapinoinnin. "Niin kuin voimakkaat henget usein, niin hänkin katsoi vastarinnan itseensä vastaan ajamansa asiankin vastustukseksi, ja mursi sen säälimättä, eikä silloin aina keinojakaan paljoa valikoinut. – – tapa, jolla – – kukisti entisten apumiestensä, taalalaisten talonpoikain kapinat, ei ole puolustettavissa, varsinkaan kun kuningas ei pysynyt sanoissaan. Ja muutenkin voitaisiin kyllä esiintuoda esimerkkejä hänen mielivallastaan, kiivaudestaan ja ankaruudestaan."¹²⁶⁴ Grotenfeltin teksti luo käsityksen, että talonpojilla oli oikeus kapinaan. Kustaa Vaasasta piirtyy kuva valtionrakentajana, mutta myös julmana ja alamaistensa oikeutetusta vastarinnasta piittaamattomana hallitsijana. Suomen tilanteesta Kustaa Vaasan valtaannousun aikana *Oma Maa* ei kerro paljoakaan, vain Pirinen toteaa lähinnä, että syksyllä 1520 "vastarinta oli nyt myöhäistä", sillä tanskalaiset olivat ottaneet haltuunsa linnat ja teloituttaneet huomattavimmat linnanpäälliköt. Jo seuraavana vuonna Kustaa Vaasan "vapaustaistelu" levisi Suomeen.¹²⁶⁵

Nuijasota, talonpoikien oikeutettu kapina

"Näin oli se ottelu alkanut, joka *Nuijasodan* nimellä on tullut mainioksi isänmaamme historiassa."¹²⁶⁶ "Vanhan vihan ajalle"¹²⁶⁷ ja nuijasodalle omistettiin *Oman Maan*

kahdessa ensimmäisessä painoksessa oma lukunsa, kun taas kolmannessa painoksessa nuijasotaa käsiteltiin lyhyesti muissa artikkeleissa. Nuijasodasta kirjoitti ensimmäiseen ja toiseen painokseen Artturi Heikki Virkkunen, joten artikkelit olivat lähes identtisiä. Virkkunen oli tunnettu fennomaani ja hänen tekstissään esimerkiksi viittaukset talonpoikaisjohtajiin voidaan tulkita poliittisina kannanottoina vallinneeseen tilanteeseen ja pyrkimyksenä suomalaisen talonpoikaisen itsekuvan vahvistamiseen. Ajan historiapoliittisia rintamalinjoja vasten tulkittuna tämä on kuitenkin ymmärrettävää. Myöhemmässä historiantutkimuksessa tulkinnat nuijasodan syistä ovat herättäneet intohimoja, mutta *Omassa Maassa* selitysmalli nojasi melko selkeästi toisaalta linnaleirirasitukseen ja toisaalta alueellisiin erityispiirteisiin aina kansanluonnetta myöten.

Kolmannessa painoksessa Armas Luukko kuvasi Pohjanmaata etäisenä ja eristyneenä mutta toisaalta maanomistukseltaan tasavertaisena alueena. Suurmaanomistuksen puuttumisen seurauksena maakuntaan ei syntynyt kartanolaitosta tai aatelista.¹²⁶⁸ Samaan keskusteluun liittyi myöhemmin Heikki Ylikankaan *Nuijasota*-teoksessaan esittämä selitysmalli, jossa korostettiin säätyeroja.¹²⁶⁹ Jo Yrjö Sakari Yrjö-Koskinen nosti 1800-luvulla esiin säätyerot nuijasodan syttymisen yhtenä selittävänä tekijänä, mutta hänen mielenkiintonsa kohdistui enemmän aatelisten suomalaisuuteen. Yrjö-Koskinen otti kantaa myös yhteiskunnallisten olojen vaikutukseen todeten "vaan eipä kuitenkaan sovi sanoa aatelista yksin kaiken kurjuuden syyppääksi".¹²⁷⁰

Nuijasodan tiimoilta käydyissä keskusteluissa on niin *Omassa Maassa* kuin myöhemminkin korostettu linnaleirin merkitystä yhtäältä rasitteena, toisaalta oikeuden loukkaamisena. 25-vuotinen sota päättyi vuonna 1595 Täyssinän rauhaan, ja tällöin sotaväen majoituksen ja elättämisen, niin kutsutun linnaleirin päättyminen nähtiin luonnollisena ja oikeutettuna vaatimuksena. Marski Klaus Fleming piti kuitenkin joukot linnaleirissä Suomessa vielä sodan päätyttyäkin. Tämä kiristi marskin välejä talonpoikiin ja erityisesti Pohjanmaalla oli "kiihtymys Flemingin tylyyn hallitukseen varsin suuri". Juhana III oli antanut Pohjanmaalle vapautuksen ratsuväen linnaleiristä, mutta Fleming ei piitannut tästä. Toisin kuin *Oman Maan* kahdessa ensimmäisessä painoksessa, joissa Flemingin toiminta tulkittiin alkusysäykseksi nuijamiesten vastarinnalle, Pentti Renvall ei pitänyt tapahtumia *Historiallisen Aikakauskirjan* artikkelissaan vuodelta 1945 oikeudenloukkauksena vaan "hallinnollisena tarkoituksenmukaisuusjärjestelynä".¹²⁷¹

Kun linnaleirissä, kyydityksissä ja muissa sodan aiheuttamissa rasituksissa esiintyi "mielivaltaa ja väärinkäytöksiä, sillä oli sitä epäedullisempia vaikutuksia väestön mielialaan". Pentti Renvallin näkemys nuijasodan taustoista kolmannessa painoksessa oli laajempi kuin Virkkusella, ja hän huomioi sotarasitusten lisäksi verotuksellisten ja uskonnollisten uudistusten vaikutuksen suomalaisten mielialaan. Renvall näki tapahtumasarjan jatkumona aikaisemmilta vuosilta: "Kapinalliset nuijasotamielialat, joita ajoittain oli esiintynyt aikaisemminkin Venäjän sodan aikana ja jotka välirauhan häämöttäessä olivat vv:n 1592 ja 1593 vaihteessa synnyttäneet paikallisen kapinan Rautalammilla, pääsivät näin kasvamaan vaarallisiin mittoihin."¹²⁷² Heti toisen

maailmansodan jälkeen Renvallin tulkintaa nuijasodan syistä oli sävyttänyt voimakas psykologisointi, jonka mukaan nuijasodan taustalla oli lamaantuminen ja pettymys, kun rauhaa ei 25-vuotisen sodan jälkeen tullutkaan, vaan rasitukset jatkuivat yhä. Tästä seurannut henkisen tason lasku johti oikosulkuun ja kapinaan.¹²⁷³ Viitisoista vuotta myöhemmin *Omassa Maassa* Renvall oli jo irtautunut psykologisesta selityksestä, ja tulkinnan painopiste lepäsi taloudellisessa kurjuudessa sekä uudistusvastaisuudessa.¹²⁷⁴ Psykologisoiva ote, joka vallitsi myös *Oman Maan* varhaisten painosten henkilökuvissa, ei sinänsä ollut uusi asia, sillä Yrjö Sakari Yrjö-Koskinen kirjoitti jo *Nuijasota*-teoksessaan rahvaan ”metelisestä mielen-tilasta”.¹²⁷⁵

Virkkunen kuvasi, kuinka rahvas pyrki ensin ratkaisemaan tilannetta rauhanomaisin keinoin ja vaikuttamaan sekä valituskirjelmillä Kaarle-herttualle että lähetystöillä Tukholmaan.¹²⁷⁶ Niin kutsuttujen rahvaan valitusten lähettäminen oli ollut talonpoikainen vaikutuskanava jo myöhäiskeskiajalla.¹²⁷⁷ Kaarle-herttualle lähetetyt valitukset tuottivatkin tulosta ja hän antoi talonpojille suojelukirjeitä, joista Fleming ei kuitenkaan piitannut.¹²⁷⁸ Virkkunen ei pitänyt Kaarle-herttuan roolia tapahtumakulussa kovinkaan suurena, kun taas Kaarle IX:sta kirjoittanut K. R. Melander katsoi suomalaisten valituksiin tuskastuneen mutta auttamaan kykenemättömän Kaarlen neuvoneen talonpoikia hankkimaan rauhan omakätisesti. Kaarlen kiivastuksissa lausumat sanat olivat Melanderin tulkinnassa sysäys nuijasotaan.¹²⁷⁹ Renvallin mukaan taustalla vaikutti Kaarle-herttuan ja ”Suomen johtajien” välinen ristiriita, minkä vuoksi Kaarle häiritsi vastustajiensa toimintaa lietsomalla talonpoikien tyytymättömyyttä.¹²⁸⁰ Myöhemmässä tutkimuksessa samat teemat ovat kertautuneet.

Historiantutkijoiden arvioidessa nuijasotaa keskeinen rooli on usein annettu pohjalaiselle luonteenlaadulle. ”Pohjalaisten vapaudentunto oli ammoisista ajoista ollut erittäin arka kaikelle sorrolle.”¹²⁸¹ Vilho Annala näki pohjalaisen kansanluonteen vaikuttaneen yhteiskuntataloudellisen ja historiallisen kehityksen ohella merkittävästi niin nuijasodan kuin vapaussodankin kulkuun. Pohjalaisten ”voimakas itsetunto ja vapaudenrakkaus” on näkynyt siitä, etteivät he taipuneet vapaaehtoisesti ”pakkotoimenpiteisiin”. Toisaalta he olivat kuitenkin valmiita uhrautumaan ja ponnistelemaan yhteisen edun vuoksi.¹²⁸² Näkemys pohjalaisuuden merkityksestä tapahtumakulussa ei suinkaan menettänyt merkitystään kolmannen painoksen ilmestymisen aikaan, vaan siinäkin “[p]ohjalaisuuden ensimmäinen suuri purkautuminen tapahtui nuijasodassa”. Suomi hahmotettiin yhä maakuntien kautta, ja niiden keskeisenä osana esiteltiin heimopiirteitä. Luukon kuvaama pohjalainen maalaisyhteiskunta oli harvinaisen tasavertainen ja itsehallinnollinen. Pohjalaiset pitivät tiukasti kiinni itsemääräämisoikeudestaan: ”Historiallinen käsite pohjalaisuus ei ole kovin kaukana käsitteestä kansannousu. Ja ennen kaikkea tätä käsitettä on ollut luomassa Etelä-Pohjanmaan suomenkielinen väestönosa.”¹²⁸³ Armas Luukko korosti suomen kieltä ja suomalaisuutta ja teki analogian vuoteen 1918, mitä puolestaan Virkkunen ei ollut nostanut esille 1900-luvun alussa.

Oman Maan kahdessa ensimmäisessä painoksessa nuijasota nähtiin oikeutettuna. Erityisesti Virkkusen tekstiä leimasi esivallan toiminnan moittiminen ja selvä talonpoikaisjoukkojen puolelle asettuminen. Renvall sen sijaan ei nähnyt asetelmaa

yhtä mustavalkoisesti esivallan ja talonpoikien välisenä kahnauksena vaan myös paikallistason keskinäisenä välienselvittelynä. "Kun kapinaan nousseet ryhtyivät ryöstämään aatelin ja ratsumiesten tiloja ja heidän liikehtimisensä merkitsi omien rasiusten siirtämistä muiden kannettaviksi, kaikki, joilla oli jotakin menetettävää, nousivat estämään täyden sekasorron syntymistä. Molemmat puolet katsoivat taistelevansa oikeuden puolesta, ja siksi taistelu sai säälimättömän luonteen." Renvallin mukaan nuijasota oli sekä sisäinen että Kaarle-herttuaa vastaan käyty taistelu.¹²⁸⁴ Myöhempi tutkimus on jättänyt pohjalaisen luonteenlaadun rauhaan, vaikka maakunnan poikkeavuutta onkin pidetty eräänä selittävänä tekijänä. Kiivastakin keskustelua on sen sijaan saatu aikaan muiden nuijasodan taustalla vaikuttaneiden seikkojen merkityksestä ja painoarvosta kapinan synnyssä.¹²⁸⁵

Marski Klaus Fleming ja nuijasodan tilinpäätös

Artturi Heikki Virkkusen kuvaus nuijasodasta pohjautui henkilökohtaiseen toimijuuteen. Virkkusen tulkinnassa linnaleirin jatkaminen oli yksinomaan Klaus Flemingin syy: "[Suomen sotavoimasta] hän ei sodan päätyttyäkään hennonut luopua, vaan piti sitä edelleen linnaleirissä Suomen rahvaan elätettävänä." Virkkunen kuvasi Flemingin hallitusta tylyksi ja toisti näin jo Zacharias Topeliuksen *Maamme kirjan* tulkintaa Klaus Flemingistä tarinan roistona.¹²⁸⁶ Samaan tapaan Annala määritteli nuijasodan olleen "uhkarohkea, omiin voimiinsa luottavan kansan yritys vapautua Klaus Flemingin raskaasta sortovallasta".¹²⁸⁷ Virkkusen mukaan kapina kukistettiin petoksella; Klaus Fleming itse asetti talonpojille ansan, jolta Jaakko Ilkka täpärästi vältyi, mutta joka johti vangitsemisiin ja talonpoikien surmiin. Kapinan tukahduttaminen kuvattiin talonpoikien teurastuksena.¹²⁸⁸

Myös Pentti Renvall mainitsi kapinan julman kukistamisen ja annettujen lupauksen pettämisen, mutta ei kertonut niistä sen tarkemmin. Renvallille Fleming oli mies, joka pyrki ratkaisemaan tilanteen ja kukistamaan kapinan mahdollisimman rauhanomaisesti: "Sen sijaan Fleming tyytyen Jaakko Ilkan ja muiden johtajien mestauttamiseen yritti ensin saada pohjalaisia hajaantumaan ja onnistuikin siinä aluksi. Taistelun puhjettua uudelleen Fleming tosin joutui kukistamaan uuden nousun Santavuoren taistelussa, mutta senkin jälkeen hän pidättyi yleisistä kostotoimenpiteistä rangaisten vain johtajia."¹²⁸⁹ Myös Virkkunen myönsi Flemingin kohdelleen nuijasodan lopussa kapinallisia pohjalaisia "verraten lempeästi", mutta vain siksi, että toivoi siitä olevan itselleen etua valtapolitiikan pyörteissä.¹²⁹⁰ *Historiallisen Aikakauskirjan* artikkelissaan Renvall jopa arvioi Flemingin suhtautuneen "ilman mitään nurjamielisyyttä" pohjalaisiin, jotka valittivat hänelle asioiden tilasta.¹²⁹¹

Kahden ensimmäisen painoksen kuva Klaus Flemingistä noudatteli topeliaanista perinnettä. "Ei yksikään Suomessa ollut niin pelättyä ja vihattuna, kuin waltawa Klaus Fleming."¹²⁹² Tämä Zacharias Topeliuksen luonnehdinta vuodelta 1876 on kuitenkin perin toisenlainen kuin Yrjö-Koskisen *Nuijasodan* toisessa painoksessa seuraavana vuonna: "Harvaa miestä onkaan niin eri tavalla arvosteltu, kuin tätä mainiota

Suomalaista”, jossa hän viittaa Flemingin vihamiesten katkeriin kuvauksiin marskista ja ristiriitaisiin lähdetietoihin.¹²⁹³ Topeliuksen ja Yrjö-Koskisen tulkintojen eroa selittänee se, että Yrjö-Koskiselle Fleming edusti jämäkkää, kuninkaanvaltaan sitoutunutta ja nimenomaan suomalaista suurmiestä, kun taas Topeliuksella keskiössä oli talonpoikainen Suomen kansa, jonka näkökulmasta linnaleirirasitus, nuijasodan syttyminen ja kapinallisten teurastaminen olivat kaikki Flemingin syytä – hänen suomalaisuudestaan huolimatta.

Hallitsijoiden ja marski Klaus Flemingin ohella nuijasota henkilöityi paikallistasolla toimineisiin vouteihin sekä talonpoikaisjohtajiin, nuijakapinan päämieheen Jaakko Ilkkaan Ilmajoelta ja esimerkiksi kyröläiseen Yrjö Kontsasiin. Talonpoikaisjoukon laajoja suunnitelmia ei kuitenkaan pystytty toteuttamaan, koska joukoilta puuttui tarmokas ja taitava johto. Jaakko Ilkkaa Virkkunen kuvasi rohkeaksi ja urhoolliseksi mutta ei kovin taitavaksi päälliköksi. Hän päätteli Yrjö-Koskisen tulkintaa seuraillen Ilkan johtoaseman juontuneen todennäköisesti hänen rahvaan keskuudessa nauttimastaan arvostuksesta ja kunnioituksesta, joita Ilkan seikkailut ja karkaaminen vankeudesta Turun linnasta olivat luoneet. Loppujen lopuksi pettymys ja kapinan onneton loppu pantiin myöhemmin johtajan syyksi.¹²⁹⁴ Pitkälle menevät ja romantisoidut tulkinnat Jaakko Ilkan urotöistä sekä luonteesta toistuivat Virkkusen tekstissä ja samalla kanonisoivat kuvaa tästä kansallissankarista.

Dramaattisessa ”Uskonpuhdistuksen aika” -artikkelissaan Pentti Renvall veti nuijasodasta jatkumon aina 1900-luvulle saakka: ”– – suomalaisten itsenäinen omatomisuus 1580-luvun lopulla ja varsinkin 1590-luvulla kohoaa sellaiseen voimaan ja draamalliseen jännitykseen, että sille on vertauskohtia löydettävissä vasta meidän vuosisatamme itsenäisyystaistelusta.”¹²⁹⁵ Näin avointa historian allegoriaa tapaa *Oman Maan* teksteissä harvoin, joskin verhottuna niitä löytää vaivattomasti. Lisäksi nuijasodasta maalailtiin suomalaista sotilaskuntoisuutta korostava, mahtipontinen jatkumo seuraavan vuosisadan 30-vuotiseen sotaan: ”Nuijasodan vainajat aloittivat vähäisenä väreenä sen mahtavan hyökyaallon, jonka Ruotsin ja Suomen kansat suuren Kustaa II Adolfin johtamina panivat – – vyörymään yli Euroopan, pelastaakseen ihmiskunnalle yhteiskunnallisen ja henkisen vapauden.”¹²⁹⁶ Pohjanmaalla puolestaan ”nuijamiehet jättivät jälkeläisilleen perinnöksi vapaudenrakkautensa ja hankkivat niille ikuisiksi ajoiksi vapautuksen ylimysten ja virkamiesten mielivallasta”.¹²⁹⁷ Renvall kuitenkin korosti nuijasodan välittömien seurausten raskautta, Kaarle-herttuan kostotoimenpiteitä ja Sigismundin kanssa käydyn valtataistelun vuoksi lisäntyneitä rasituksia: ”[S]uomalaisten omatomisuus oli näin kärsinyt raskaita tappioita eri linjoilla.”¹²⁹⁸

Nuijasodan jälkeen Ruotsin valtakunnassa keskityttiin yhdenmukaistamiseen, hallinnon järjestämiseen ja suurvallan rakentamiseen. Tilanne idän suunnalla rauhoittui, eikä Suomi enää ollut tapahtumien polttopisteessä.¹²⁹⁹ ”Ei tunneta Kustaa Adolfin ajoilta tapausta, jolloin olisi syntynyt erimielisyyttä hallitsijan ja alamaisten kesken, niin raskaita taakkoja kuin täytyikin yhteisesti kantaa.” E. G. Palmén selitti yhteiskunnallista rauhaa ja sopuisuutta ”valtiomahtien” sopusoinnolla: ”Samojen tunteiden, samojen tarkoitusten elähyttäminä toimivat kuningas, neuvosto, valtiopäivät

ja kansa kokonaisuudessaan.” Esimerkkinä olivat Älvsborgin lunnaat, jotka olivat Palménin mielestä raskain koskaan määrätty ylimääräinen vero. Lisäksi lunnaista päätettiin kokouksessa, joilla kaikki säädetyt eivät olleet edustettuina, mutta siitä huolimatta ne eivät aiheuttaneet vastarintaa.¹³⁰⁰ Suurvaltakauden organisoitu ja keskitetty hallintokoneisto ja vallitseva puhdasoppisuus kurinalaistivat alamaiset: ”Barokin aikakauden lujaoitteinen organisaatio oli kasvattanut ihmisiä ajattelutapaan, jonka eräitä johtotähtiä oli valtakunnan edun asettaminen yksilön etua korkeammalle.”¹³⁰¹

1700-luvun lojaali kruununtalonpoika

Oman Maan 1910- ja 1920-luvun painokset avannut artikkeli ”Suuri pohjoismaiden sota” korosti suomalaista vastarintaa oikeutettuna toimintana. Vähäväkiset kansat olivat E. G. Palménin mukaan mitä suurimmassa määrin riippuvaisia naapureidensa tarkoituksista. Kahden väkevän vallan välissä sortoa läpi historiansa kärsinyt Suomen kansa toimi siitä hyvänä esimerkkinä.¹³⁰² Sorron vastapainona näyttäytynyt vastarinta – tai paremminkin vastarinnan mahdollisuus – oli esillä myös artikkelissa ”Suomen kansan asema”, jossa Suomen heimon todettiin etsineen itselleen rauhoitettua tyyssijaa Suomenniemellä erinäisten ongelmien keskellä. Suomen kansan kunniaksi luettiin se uskollisuus, millä se oli kaikissa oloissa pitänyt kiinni vanhoista siteistä.¹³⁰³

1600-luvun lopun yleiseurooppalaisen poliittisen ilmapiirin kiristymisestä huolimatta 1700-luvun vaihteen Ruotsin ongelmat kuvattiin *Omassa Maassa* ensi sijassa maan sisäisinä.¹³⁰⁴ Niistä pahin oli se, ”että kansanedustuksen ikivanhat oikeudetkin olivat joutuneet pyörteeseen”. Isonvihan aikaista rahvaan lojaalisuutta Ruotsin hallinnolle ei kuitenkaan asetettu missään yhteydessä kyseenalaiseksi. Suuren Pohjan sodan loppuvaiheeseen sijoittunut Kaarle XII:n kuolema oli melkein luonnollinen, niin ”ettei laisinkaan tarvitse salamurhaa olettaa, eikä sellainen luulo sovellu edes tosiasioihin”. Norjan näkökulmasta tapahtumaa tarkastellut E. G. Palmén vihjasi kuitenkin Norjan pelastuneen valloitukselta kuninkaan kuoleman myötä. Analogia Suomen tilanteeseen kenraalikuvernööri Nikolai Bobrikovin murhan jälkeen vuonna 1904 oli ilmeinen.¹³⁰⁵ Kolmannessa painoksessa suuresta Pohjan sodasta kirjoittanut Lauri Kujala kuittasi Kaarle XII:n elämän ja koko Ruotsin suuruuden päättyneen kuninkaan ohimoon osuneeseen luotiin.¹³⁰⁶

Lauri Kujala lähestyi isonvihan aikaa kokonaisuudessaan 1900-luvun alun tekstejä rationaalisempien perusteiden kautta. Ruotsin hallituksen hyväksymä ja osin suosittelu virkamieskunnan ja sivistyneistön maastapako lamaannutti yhteiskunnan. Venäläisten joukkojen varsinkin Pohjanmaalla aiheuttama laaja aineellinen tuho sai *Omassa Maassa* jopa rationaalista ymmärrystä, sillä se oli keino estää Ruotsin sotaväen paluu maahan. Paikallisväestön räjäköäminen, väkivalta ja venäläisten raakuus jäivät lyhyen maininnan varaan. Sissien vastarintatoiminta oli lyhytnäköistä, sillä vaikka ne tuottivatkin ongelmia viholliselle, suomalaisia rangaistiin ankarasti kaikesta ”sisseille annetusta avusta, kuten vastarinnan yrityksistäkin”.¹³⁰⁷ Kujalan artikkelissa isonvihan

kärsimykset kohtasivat Suomen kansan asemesta sotavuodet läpi eläneet yksilöt. Suomalaisten soturikansa-maineen sijaan artikkelissa korostui se, että venäläiset kostivat säälimättä kaikki vastarinnan yritykset.

1960-luvun taitteen tulkinta isonvihan raakuuksista ja paikallisväestön välttämättömyydestä sopeutua miehittäjän valtaan oli menneisyyttä ymmärtävä. Huomionarvoista on se, ettei suuren Pohjan sodan ja isonvihan aikaa selitetty enää yksinomaan vihollisen toiminnan kautta. Raakuuksien kuvailuun perustunut selitysmalli johti 1900-luvun alun *Omassa Maassa* siihen, että vastarinta, sen poissaolo tai myöntövyvyspolitiikka sai suuren Pohjan sodan kuvauksissa väistämättä vain niukasti näkyvyyttä. Venäläisten toimien taakse ei edes pyritty katsomaan.¹³⁰⁸

Suomen edellytykset tasaveroisuuteen Ruotsin rinnalla näyttivät entistäkin heikommilta Itämeren alueen poliittisten voimasuhteiden muututtua suuren Pohjan sodan jälkeen. Vaikka K. O. Lindeqvist korosti Suomen ja Ruotsin yhteyden vahvistuneen hetkellisesti uuteen hallintoon siirtyneessä valtakunnassa, herätti isonvihan jälkeinen Ruotsin valtionhallinnollisten instituutioiden uudelleenrakennus suomalaisissa alamaisissa närää. Suomalaiset katsoivat jääneensä varsinaiseen Ruotsiin verrattuna heikommalle sekä hallinnollisesta että taloudellisesta näkökulmasta. Kulttuurisesta näkökulmasta suurin loukkaus oli suomen kielen poljettu asema, sillä ruotsi oli Suomessa hallinnon, oikeudenhoidon ja opetuksen kieli.¹³⁰⁹

Ruotsin sisäpoliittisten valtasuhteiden muututtua 1730-luvulla "muka oikea isänmaallinen puolue" johti Ruotsin valtakunnan uuteen sotaan. Venäjän hattujen sodassa suorittama Suomen helppo valloitus ei perustunut suomalaisten heikkoon puolustustahtoon, vaikkei 1730-luvun Ruotsissa lietsottu sotainen henki tarttunut suomalaisiin. Suomessa päinvastoin oltiin yleisesti sotaa vastaan, sillä täällä "muistettiin vielä hyvin – – sodan mukaan tuoma rasitus ja kurjuus".¹³¹⁰ Savon ja Karjalan talonpojat osoittivat kuitenkin "uhrautuvaisuutta ja urhoollisuutta" vaikeassa asemassa. K. O. Lindeqvist nosti Kymenkartanon läänin maaherran organisoiman talonpoikien aseistamisen ja talonpoikien keskuudestaan valitsemien päälliköiden johtaman vastarinnan kurjan sodan valoisimmaksi kohdaksi.¹³¹¹ Hattujen sodan ja pikkuvihan aikainen talonpoikaisvastarinta sai kunniaa samalla kun suomalaisen rahvaan maineen puhtautta korostettiin. Kuten K. O. Lindeqvist totesi, talonpojilla ei ollut "ulkopolitiikassa mitään sanottavaa".¹³¹²

Suomalaisten piilevä tyytymättömyys hallintoa kohtaan jatkui Kustaa III:n itsevaltiuteen siirtyneessä Ruotsissa. Aulis J. Alanen haki taustaa mielialoille ympäristökijöistä, sillä tyytymättömyys vallitseviin olosuhteisiin oli merkantilismin aikakaudella yleensä sitä suurempi, mitä kauempana keskuksista elettiin. Suomi oli joutunut 1700-luvun kuluessa poliittisesti ja taloudellisesti sivuraiteelle Ruotsin politiikassa, mikä herätti "asioista tietoisissa upseeri- ym. piireissä suurempaa levottomuutta kuin muualla". Itsevaltiaan oikeudet käsiinsä vuoden 1772 vallankumouksessa kasannut kuningas Kustaa III sai kuitenkin vankkumattoman tuen "yhteiseltä kansalta", joka tosin Suomessa kuultuaan siirtymisestä itsevaltiuteen ihmetteli, milloin kuninkaalta moinen valta oli edes poisriistetty.¹³¹³ Alasen näkemys oli konfliktikeskeisempi kuin 1900-luvun alussa luotu kuva 1700-luvun Suomen ja Ruotsin

suhteesta. E. G. Palménin mukaan edes meri ei "siihen aikaan kansoja vierottanut toisistaan, pikemminkin päinvastoin". Yhteydet merentakaiseen Ruotsiin olivat helpommat kuin Savoan tai Karjalaan.¹³¹⁴

"Anjalan liitto ja 1788–90 vuosien sota" -artikkelissa korostui muiden 1900-luvun alun *Oma Maa* -artikkeleiden tavoin talonpoikien uskollisuus esivallalle.¹³¹⁵ Kustaa III:n vallankaappauksen mainingeissa Etelä-Suomen peruuttamatta jääneillä lahjoitustiloilla syntynyt talonpoikien "levoton sosiaalinen liikehdintä" kohdistui J. W. Ruuthin mukaan aatelin erioikeuksia, ei hallintoa vastaan. Suomalaisten talonpoikaislevottomuuksien typologiaa lähes sata vuotta Ruuthin jälkeen tutkineen Kimmo Katajalan tulkinta talonpoikien aktiivisuuden päätarkoituksesta oli vastaava, eli rälssin alaisten tilojen muuttaminen kruununtiloiksi. Ruuth ei ottanut kantaa talonpoikien liikehdinnän tuloksellisuuteen, Katajala sen sijaan toteaa vastarinnan tuottaneen talonpojille vain häätöjä tiloilta, korkeita sakkoja sekä selkänahkaa kirveltäneitä raippoja.¹³¹⁶

Vuoden 1775 isojakoasetus sekä asuttamattomien liikamaiden peruuttaminen kruununmetsiksi ja kruunun asutustarkoituksiin kärjisti aatelisten maanomistajien mielipiteitä Kustaa III:n itsevaltiasta hallintoa kohtaan. Suomalaisten myötämielisyys kuninkaalle joutui yhä kovemmalle koetukselle 1780-luvun lopulla kuninkaan saadessa Venäjän julistamaan sodan Ruotsia vastaan. Yhdistys- ja vakuusasiakirjan hyväksyminen vuoden 1789 valtiopäivillä rikkoi lopullisesti aatelin ja kuninkaan välit. Samalla se jakoi aatelin ja rahvaan kuningasvastaiseen ja -mieliseen leiriin.¹³¹⁷

Reaktiivinen lahjoitusmaatalonpoika, separatistinen säätyläinen

Oman Maan kuva esivallalleen uskollisista 1700-luvun suomalaisista talonpojista sai yleisestä linjasta poikkeavia sävyjä E. G. Palménin artikkelissa "Itä-Suomen lahjoitusmaista" ja J. R. Danielson-Kalmarin artikkelissa "Viipurin läänin palauttaminen muun Suomen yhteyteen". Vanhan Suomen alueen lahjoitusmaatalonpojat olivat osallisina ainakin kahdessakymmenessä kahdeksassa "metelissä" 1700–1800-lukujen vaihteessa. Toiminta nähtiin oikeutettuna, koska lahjoitusmaaisännät vaativat tiukimmillaan Viipurin kuvernementin hallinnon, oikeuslaitoksen ja verotuksen järjestämistä samanlaiseksi kuin Venäjällä. Sekä hallinto- ja oikeudenhoitojärjestelmän että kirkon toiminnan lamaantuminen Vanhassa Suomessa osoittivat kirjoittajien mukaan keskeisten instituutioiden toimimattomuuden ja levottomuuksien syy-seuraussuhteen. Danielson-Kalmarin mielestä oli tosiasia, "että venäläinen hallinto vieraisiin oloihin sovitettuna oli tehnyt täydellisen vararikon".¹³¹⁸

Lahjoitusmaakysymystä venäläisen hallinnon toiminnan kautta arvioinut Danielson-Kalmari problematisoi talonpoikaista vastarintaa poikkeuksellisen voimakkaasti tutkijan näkökulmasta. Kommentti venäläisen hallinnon "vararikosta" on huomionarvoinen. Se poikkesi tyyliltään *Oman Maan* muista artikkeleista, joissa vastarintaa on tulkittava teksteissä käsitellyistä asioista ja tapahtumista, ei tutkijoiden kirjoituksista sinänsä. Menneisyyden todistelu tapahtui lähtökohtaisesti aina konkreettisiin historiallisiin tapahtumiin ankkuroitumalla. Erityisen vahvasti

toimintamalli oli esillä E. G. Palménin teksteissä, joiden sanoman mukaisesti suomalaisten oli pysyttävä valtiollisessa puolustustaistelussaan vahvasti historiallisella pohjalla. Palménin mielestä Danielson-Kalmarin suosima historiallisten tapahtumien teoretisointi ja muihin tieteenaloihin turvautuminen sisälsi ongelmia. Danielson-Kalmari uskaltautuikin varsinkin artikkelissaan "Suomen sisällinen itsenäisyys" liian kauas historian ulkopuolisten teorioiden maailmaan. Palménin mielestä Suomen ja Venäjän välisen historiallisen kehityksen erityispiirteet jäivät myös syrjään Danielson-Kalmarin subjektiivisesti teoretisoidessa "unioni"-käsitettä.¹³¹⁹

Vanhan Suomen "palauttamista" muun Suomen yhteyteen tarkastellut Danielson-Kalmari nosti lahjoitusmailla tapahtuneet rettelöt keskeisimmäksi Vanhan Suomen ja Suomen suuriruhtinaskunnan yhdistämisen taustatekijäksi.¹³²⁰ Vastaavaa tematiikkaa sivunneen E. G. Palménin mukaan viranomaiset, venäläis-saksalaisetkin, joutuivat Vanhassa Suomessa usein vaikutusvaltaisia lahjoitusmaaomistajia vastaan alakynteen. Vuoden 1826 asetus lahjoitusmailla olevien tilojen maanluonnon muuttumisesta kymmenen vuoden siirtymäajan jälkeen rälssimaaksi merkitsi sitä, että "se kansanluokka, jonka oikeus uhrattiin, eli hiljaisuudessa toivoen, että rehellisyys lopuksi maan perisi". Lahjoitusmaatalonpojat eivät kuitenkaan odottaneet ajan kulumista toimeettomina. Mitä lähemmäs määräajan umpeutumisen tuli, sitä enemmän virastoihin tuli talonpoikien valituksia, joita ei tahdottu ottaa lopulta edes vastaan. Määräajan täytyttyä lahjoitusmaaisännät ryhtyivät häätämään viranomaisten avulla "muka lain keinoin" alustalaisiaan. Ulkoinen järjestys palautettiin väkivalloin sillä seurauksella, että lähes satatuhatta ihmistä eli ikään kuin lain suojan ulkopuolella. Palménin mukaan isäntien ja paikallisväestön välinen suhde oli niin tulehtunut, että jälkimmäisiltä "pyssyjen käyttäminen oli kielletty – kuten sanottiin, jotteivät metsät syty palamaan!"¹³²¹

Danielson-Kalmarin ja Palménin näkemykset Vanhan Suomen lahjoitusmaatalonpoikien asemasta vastasivat näkökulmiltaan O. Hannikaisen väitöskirjassaan *Vanhan Suomen eli Viipurin läänin oloista 18lla vuosisadalla* (1888) luomaa kuvaa. *Oman Maan* artikkeleista poiketen Hannikaisen tutkimus ei sisältänyt kuitenkaan vahvaa kansallisen itsepuolustuksen retoriikkaa. Hannikainen selitti Vanhan Suomen "häiriötilaa" pragmaattisesti sekä omistus- ja vuokrasuhteiden epävakaudella ja sotaväenotoilla että talonpoikien kantaman kaikkinaisen taakan raskaudella. Hannikainen pitäytyi pääasiassa Vanhan Suomen olojen historiallisessa tarkastelussa eikä tavallisesti eksynyt tutkimusaikansa ulkopuolelle.¹³²² O. A. Kallion tutkimus *Viipurin läänin järjestämisestä muun Suomen yhteyteen* (1901) käynnistyi periaatteessa siitä, mihin Hannikainen oli lopettanut oman työnsä. Kallio teki kuitenkin heti alussa näkökulmansa tiettäväksi, sillä "Kaakkois-Suomi oli jo niin paljon vieraantunut oikean emonsa kodosta, että näytti sangen epäilyttävältä, tokko siitä enää voisi Suomea sueta".¹³²³

Vanhan Suomen lahjoitusmaakysymyksen merkitys oli *Oman Maan* 1900-luvun alun painoksissa ilmeinen. Esimerkin kautta oli yhtäältä mahdollista kuvata suomalaiskansallisen itsetunnon kehittymistä ja toisaalta rinnastaa Vanhan Suomen asemaan kohdistetut vääryydet elettyyn aikaan. Sekä Danielson-Kalmari että Palmén

vihjasivat muun Suomen kohtalon olevan Vanhan Suomen kaltainen, mikäli venäläisvaikutteita ei kyettäisi torjumaan.¹³²⁴ Tarvetta autonomisen Suomen aseman puolustamiseen ei enää ollut kolmanteen painokseen tultaessa, mikä selittää kyseisten tekstien jättämistä pois teossarjasta. Osasyynsä oli myös sillä, että suuri osa Vanhan Suomen historiallisesta alueesta oli liitetty Pariisin rauhassa osaksi Neuvostoliittoa. Toisaalta Vanha Suomi -tutkimus oli painunut unholaan 1800–1900-luvun vaihteen kultakauden jälkeen.¹³²⁵

Pääasiassa kansa-tematiikan kautta kahdessa ensimmäisessä painoksessa perusteltu suomalaisuus ja sen rakentaminen sai E. G. Palménin suomalaisten itsenäisyystuumia käsitelleessä artikkelissa uusia vivahteita. Suomeen kotiutunut Sprengtporten-suku ja erityisesti entinen kuninkaan luottomies, Ruotsissa myöhemmin maanpetturiksi todettu G. M. Sprengtporten sai kunnian esiintyä itsenäisyysaatteen ”tienraivaajana”.¹³²⁶ J. R. Danielson oli aloittanut jo tutkimuksensa *Wiipurin läänin palauttaminen muun Suomen yhteyteen* (1894) eräänlaisella prologilla Sprengtportenista ja Anjalan miesten reunionituumista. Sprengtporten ja hänen puolueystävänsä tavoittelivat Danielsonin mukaan kahta tarkoituspää, Suomen kohottamista itsenäiseksi valtioksi ja menetettyjen alueiden takaisin saamista. Vaikka päämäärän saavuttaminen vaikutti mahdottomalta, virittämällä aina uudelleen Suomen valtioaatetta Sprengtporten raivasi Danielsonin mielestä tietä yhteisrintamalle Porvoon valtiopäivillä.¹³²⁷

Oman Maan kolmanteen painokseen artikkelin suomalaisten itsenäisyyspyrkimyksistä kirjoittanut Martti Ruutu nosti Palménin tavoin G. M. Sprengtportenin itsenäisyystoiminnan keskeisimmäksi henkilöksi. Ruutu kuvasi Sprengtportenin kuitenkin miehenä, joka pyrki avaamaan toimillaan uusia ovia uralleen. Lopputulemana oli, että Sprengtportenin toimet merkitsivät ”auttamatta nousua laillista olotilaa vastaan”.¹³²⁸ Jatkosodan aikaisen Valtion tiedotuslaitoksen propagandakoneiston keskushenkilöihin lukeutuneen Ruudun¹³²⁹ mukaan 1700-luvun puolivälin suomalaisten erityistunne ei sisältänyt ajatusta irtautua Ruotsista. Elisabetin manifesti oli tavanomainen toimenpide sotilaallisen hyökkäysvaiheen tukena, ja sen tarkoitus oli suomalaisten vastarinnan laimentaminen. Ruutu tähdensi, ettei hattujen sodan aikainen itsenäisyysajatus ollut suomalaisten oma vaan paremminkin heille täysin outo, eikä manifestin sisältöön kiinnitetty huomiota ennen kuin Ruotsin tappio sodassa oli selvä.¹³³⁰ Palmén ohitti manifestin 1900-luvun alussa lyhyesti toteamalla sen vähäisen vaikutuksen rahvaan mielipiteisiin. Kirjoitusajan laillisuustaistelunäkökulmasta perustelu oli ilmeinen, sillä kuten Palmén muistutti, valtiopetoksen arvoinen oli jokainen itsenäisyystuumiin viittaava sanakin.¹³³¹

1700-luvun lopun Suomessa esiin noussut tyytymättömyys Ruotsin hallintoa kohtaan nähtiin *Omassa Maassa* jopa välttämättömyytenä kohti itsenäisyyttä kehittymässä olleelle maalle. ”Suomen täytyi joutua irralleen Ruotsista, jotta ruotsalaisuuden ylivalta saattoi antaa tilaa suomalaisuuden pääsille luonnollisiin oikeuksiinsa.”¹³³² E. G. Palmén totesi jo vuosien 1721 ja 1743 uusien rajanvetojen muuttaneen Suomen kansan asemaa. Isonvihan vaikutuksia suomalaisten mielialoihin Ruotsia kohtaan tulkinnut Palmén katsoi, että ”yhteytemme kaiketi jo silloin olisi

höltynyt, jollei venäläisten sodassa osottama julmuus olisi pelottanut ajattelemasta tulevaisuutta sellaisen vallan suojassa”.¹³³³

Kustaa III:n Venäjän sota oli taistelu sekä ulkoista vihollista että sisäisiä vihollisia vastaan. Ruuthin mukaan ”niitä vehkeitä, joita ennen oli viritetty Ruotsin valtaneuvostossa ja valtiopäivillä, nyt jatkettiin, miltei julkisella kapinalla itse sotaleirissä ja keskellä taisteluja”. ”Kapinallinen henki” huipentui muutamien ”itsenäisyysmiesten” aloitteesta Venäjän keisarinnalle laadittuun kirjeeseen, jossa vaadittiin Suomen entisiä maanääriä ja luvattiin Suomen kansan haluavan ikuista rauhaa valtakuntien välille.¹³³⁴ Aulis J. Alasen mukaan Suomen kansa kuitenkin paheksui Anjalan miesten toimintaa pientä, pääasiassa upseeri- ja kartanonomistajapiiriä lukuun ottamatta. Alanen seurasi tulkinnassaan Ruuthia, joka totesi talonpoikaissäädyn suomalaisjäsenten esittäneen kuninkaalle vuoden 1789 valtiopäivillä ”alamaisen uskollisuutensa tunteet” sanoutuessaan irti kaikesta osallisuudesta itsenäisyysmiesten toimiin.¹³³⁵

Martti Ruudun mukaan aiemmin luotu kuva Anjalan miehistä itsenäisyysmiehinä oli harhaanjohtava. Tyytymättömyys ei kohdistunut valtakunnallista yhteyttä vastaan, sillä Liikkalan kirjeen allekirjoittajat sisällyttivät liittokirjaan vain yhteisen sodanvastaisen kantansa.¹³³⁶ Nykytulkinnan mukaan ulkopoliittinen spekulointi tai ”aristokraattinen republikanismi” eivät yksin riitä selittämään Anjalan miesten toimintaa. Samalla vertailevien näkökulmien käyttö on pakottanut luopumaan Suomen kansallisliikkeen ankarien ristiriitojen korostamisesta.¹³³⁷ E. G. Palmén liennytti jo *Oman Maan* ensimmäisen painoksen päättäneessä, muuten provokatiivisessa artikkelissaan ”Suomen kansan asema” kahtiajakoa suomalaisen rahvaan ja eliitin välillä tarkastelemalla aatelisia sukupuita. Niiden mukaan suomalaisuus oli heikossa asemassa kapinoineiden Anjalan upseereiden joukossa.¹³³⁸

Suomalaisten tyytymättömyys yhteistä (ruotsalaista) hallintoa kohtaan sai huomiota myös 1810-luvun taitteessa käydyin Suomen sodan aikana. Ruotsin kuninkaan Suomeen lähettämät kuulutukset, joissa kehoitettiin kansaa nousemaan ”yhteiseen vastarintaan maahantunkeutujia vastaan” eivät saaneet toivottua laajaa vastakaikua. Osmo Jussilan mukaan talonpoikien vastarintamieliala esti venäläisten suunnitteleman säätykokouksen järjestämisen Turussa. Vaikka valanvannonta tapahtui usein vastahakoisesti, vannottiin uuden hallinnon vaatimat uskollisuudenvalat suurimmassa osassa Suomea. Perääntyvä sotaväki jopa kehotti suomalaisia myöntäväisyyteen venäläishallintoa kohtaan. Sivistyneistö oli talonpoikaissäädystä taipuvaisempi, ja Turun piispa julisti kiertokirjeessään valloittajaa vastaan suunnatut ”kansannousut rikollisiksi yrityksiksi”.¹³³⁹ Suhtautuminen suomalaiseen vastarintaan oli ristiriitaista läpi kaikkien kolmen *Oma Maa* -painoksen. ”Kansa” esitettiin poikkeuksetta lojaalina hallinnolleen, mutta separatististen aatteiden olemassaoloa ei kielletty tai peitelty. Suhtautuminen 1700–1800-luvun alun suomalaiseen vastarintaan oli samanaikaisesti yhtäällä paheksuvaa ja toisaalla sitä korostavaa.

Sortokausien ja niitä seuranneen vuoden 1918 tulkinnat ovat ehkä selkeimmin poliittisesti profiloituneita ja paljastavat varsin avoimesti *Oman Maan* kirjoittajien poliittiset antipatiat ja sympatiat.¹³⁴⁰ Tasapuolinen käsitys sortovuosista ja vuoden 1918 sodasta oli ymmärrettävästi vielä vuosikymmenien päässä. Muunlaista historiakuva lähihistorian tapahtumista konservatiivisilta, valkoisiin enemmän tai vähemmän kuuluneilta aikalaisilta ei ollut toki odotettavissakaan.

”Suomi saavutti tosin itsenäisyytensä virallisen tunnustuksen miekan iskutta, mutta se olisi hukkunut samalla kykenemättä säilyttämään saavuttamaansa voittoa, ellei isänmaataan rakastava, terve kansanmies olisi sitä miekalla pelastanut ja herättänyt siten uudelleen henkiin Suomen kansallisen puolustusvoiman. – Venäläinen bolsevikkirutto levisi Suomeen kylväen siemenensä maan vastaanottavimpaan maaperään. Osa kansasta liittyi maan entisiin verivihollisiin ja kohotti aseensa – laillista hallitusta vastaan ja näin syntyi aseellinen yhteenotto venäläisiin liittyneiden ja heidän apuunsa turvautuneiden ”punaisten” ja laillisen hallituksen puolesta aseisiin tarttuneiden ”valkoisten” välillä.”¹³⁴¹

Omassa Maassa sisällissota oli kapina ja samalla vapaussota, kuten se oli oikealle kallistuneen sivistyneistön tulkinnassa valtavirtaisesti aina 1960-luvulle saakka.¹³⁴² Tulkinta ei ollut ehkä myöhemmillä vuosikymmenillä niin verevä kuin W. E. Tuompolta edellä siteerattu tekstikatkelma, mutta perusajatuksat pysyivät samansuuntaisina. Tulkinnan mukaan vapaussota oli itsenäisen, talonpoikaisen kansan nousu itäistä sortajaa vastaan. Tässä muodossa vastarinta oli kansallinen voimannäyttö. Vain ”kansa” muodostui ongelmalliseksi, sillä osa siitä nousi väärällä tavalla vastarintaan.

Punaisten toiminta ei ollut tässä tulkinnassa vastarintaa, eikä kyse ollut valtataistelusta vaan viholliseen yhtymisestä, maanpetoksesta. Tulkinta on lukittu ja liki raivoisan yksisilmäinen, jos sitä tarkastellaan tämän päivän historiantutkimuksen näkökulmasta. Toisaalta meidän aikamme tulkinnat sisällissodasta ja erilaiset ”pyhäkouluselitykset”, kuten uudempia tulkintoja on kritisoitu, näyttäytyisivät 1950-luvun tulkintaan vihkiytyneelle epäilyttävän vasemmistolaisilta. Aivan viime vuosinakin on selitetty monien nykyisten tulkintojen korostavan liikaa ”punaista totuutta.”¹³⁴³ Toisaalta *Oman Maan* välittämä vapaussotatulkinta näyttäytyy nykyisen moniäänisen tulkinnan rinnalla yhtä lailla mustavalkoisena, tarkastelee sitä sitten miten päin tahansa. Punaisten toiminta –kun sitä ylipäänsä mainitaan – on vain ja ainoastaan ”itäistä tartuntaa” ja petosta, valkoisten toiminta puolestaan itsenäisyysenaatin ansiosta itsenäistyneen maan pelastamista.

Kun sodan perustutkimus oli vielä 1960-luvulle tultaessa pitkälti tekemättä, *Oman Maan* tekstit elivät pitkälti poliittisten aikalaisulkintojen ja myyttien varassa. 1960-luvulle tultaessa oli olemassa oikeastaan vasta kolme laajaa, lähinnä valkoisten toimintaa kuvailevaa sotahistoriallista yleisesitystä ja yksi lähinnä valkoisten suojeluskuntien organisoitumista 1917–1918 koskeva tutkimus.¹³⁴⁴ Sisällissodan historiakuva monipuolistui seuraavan kahdenkymmenen vuoden kuluessa radikaalisti,

mutta tässä vaiheessa elettiin vielä vahvasti puolustusasetelmiin lukkiutuneiden aikalaistulkintojen kattamaa "vanhaa hyvää aikaa," jossa *Oman Maan* tyyppisten teosten välittämä tulkinta ankkuroitui tiukasti voittajien näkökulmaan.¹³⁴⁵

Vapaussotatulkinta eli yli toisen maailmansodan. 1920- ja 1950-luvun *Oman Maan* painosten kieli oli tässä kysymyksessä samankaltaista, jos kohta kolmannessa painoksessa hivenen hienostuneempaa: sanakäänteitä tosin hieman siloteltiin viimeisimmän sodan jälkeisessä uudessa tilanteessa. Vanhan polven tulkinnoissa saattoi silti nähdä kaikuja 1920-luvulta, kuten Paavo Virkkusen toteamuksessa, jonka mukaan "– – anarkian ja sekasorron tartunta oli levinnyt Venäjältä Suomeen. – – Suomessa muodostetut punakaartit antoivat kannatuksensa bolsevikkivallankumoukselle – –"¹³⁴⁶ Kiinnostavaa on nähdä tulkinnan ylittävän sivistyneistön poliittiset raja-aidat. Kuten sosialidemokraattisen puolueen, myös työväenliikkeen sivistyneistön oli tulkittava 1920-luvulta alkaen kapina virallisissa yhteyksissä valkoisen historiankirjoituksen mukaisesti tullakseen hyväksytyksi ja salonkikelpoiseksi. Tämä linja näkyi toisen maailmansodan jälkeisissä tieteellisissä tulkinnoissa, ennen muuta Juhani Paasivirran teksteissä.¹³⁴⁷ Samalla linjalla oli *Omaan Maahan* kirjoittanut ministeri R. H. Oittinen, kun hän kuvasi suomalaista työväenliikettä vuosien 1917–1918 tapahtumissa: "Suurin syy avoimen selkkauksen syntymiseen oli sillä, että bolshevikit olivat saaneet vallan Venäjällä ja rohkaisivat Suomen kiihkeitä aineksia aseita ja muuta apua antamalla."¹³⁴⁸ Sisällissodan ensimmäisissä historiantulkinnossa ja niiden seestyneissä laineissa 1950-luvulla nähdään lisäksi pettymys, jonka kirjallisuudentutkimus aikanaan rakensi yhdeksi sivistyneistön tulkinnaksi vuoden 1918 katastrofista.¹³⁴⁹ Tulkinnessa sivistystä, demokratiaa ja yhteiskunnallista tasa-arvoa saarnannut liike oli johtanut kannattajansa harhaan, kun se oli sortunut verisen diktatuurin kannattajaksi. Samalla loukatuksi tulemisen tunteet peittivät alleen ääneen lausumattomia asioita. Jokainen aikalaistodistaja tunsi sen mustan häpeän, joka keväällä 1918 oli tahrannut valkoisen voiton, ja lyhyen aikaa toisen maailmansodan jälkeen punainen kärsimyshistoria oli saanut laajempaakin julkisuutta.¹³⁵⁰ Oppikirjoihin ja *Oman Maan* kaltaisiin julkaisuihin tarvittiin tämän kokemuksen pelottamien konservatiivien ja asevelisocialistien käsityksen mukaan edelleen myytti vapaussodasta. Hyökkäys oli paras puolustus myös aikalaisten harrastamassa historiantulkinnassa. Kiinnostavaa *Oman Maan* teksteissä on tulkinnan kiveen hakattu yhtenäisyys; edes selkeästi eri poliittista kantaa edustavat kirjoittajat eivät tehneet vapaussotatulkintaan omia reunamerkintöjään vaan hyväksyivät sen miltei sellaisenaan.

Itsenäinen pohjalainen talonpoika

Eräs vapaussotatulkinnan keskeinen elementti oli käsitys Etelä-Pohjanmaasta vapaussodan lähtökohtana talonpoikaisine suojeluskuntajoukkoineen, jotka nousivat vastarintaan ja riisuiivat aseista Suomeen sijoitetut Venäjän armeijan joukko-osastot. *Oman Maan* kirjoittajien tulkinta ei tehnyt tästä poikkeusta, kun pohjalainen talonpoika nostettiin esiin vapaussotatulkinnan vuoksi. Myöhempi tulkinta on sijoittanut nämä

tapahtumat osaksi sodan puhkeamiseen liittyvää monimutkaista valtataistelua, jossa väkivallan eskaloitumisen kannalta merkittävämmässä roolissa olivat eri puolilla Etelä-Suomea tapahtuneet punakaartien ja suojeluskuntalaisten väliset aseelliset kahakat. Uudempi tutkimus on myös kaventanut Pohjanmaan aseistariisunnan urhoollisuutta selvittämällä, että pääosa aseistariisunnasta tapahtui suojeluskuntajoukkojen ja venäläisen sotaväen päällystön kanssa käytyjen neuvottelujen tuloksena.¹³⁵¹ Vielä *Oman Maan* kirjoitusaikaan Pohjanmaan venäläisten joukkojen aseistariisunta antoi sodasta sen voittajille ja voittajiin samaistuneille oikeamman kuvan kuin Etelä- ja Itä-Suomen punakaartien ja suojeluskuntajoukkojen samanaikaiset välienselvittelyt, joissa oli ikävä sisäisen sodan sivumaku.

Kahden ensimmäisen painoksen nuijasotaa käsittelevissä artikkeleissa Pohjanmaan yhteiskunnallista rakennetta ja kansanluontoa korostettiin niin samaan tapaan kuin vuoden 1918 vapaussotaa ja kapinaa analysoitaessa, ettei kyse ollut pelkästä sattumasta. Toisessa painoksessa Pohjanmaasta kirjoittanut Vilho Annala näki alueen yhteiskuntataloudelliset olojen kehittyneen "onnekkaampaan" suuntaan kuin muualla Suomessa – tarkoittaen itsenäisen talonpoikaisluokan vakaita oloja – ja selitti tällä Pohjanmaan merkittävää roolia vapaussodan kulussa ja loppuratkaisussa. Annalan mukaan "nykyisen kuohunta-ajan nostattama kiihoitus yhteiskuntaa vastaan ei ole saavuttanut sanottavaa vastakaikua tässä osassa maatamme".¹³⁵² Annala selittää tätä herraskartanoiden ja muonamies-torpparilaitoksen puuttumisella, koska näin Pohjanmaalle ei ollut päässyt syntymään juopaa omistavan ja vähävaraisen kansanosan väliin. Mikä sitten vaikutti itäisen Suomen kapinaan, siellä kun ei ollut herraskartanoitakaan häiriöksi asti, jää epäselväksi.

Jääkäriiliike aidon vapaudentahdon ilmentymänä

Jos vuoden 1918 sodan käsittelyssä olikin omat karikkonsa, jääkäriiliike sen sijaan näyttäytyi tekstien valossa vuosisataisessa jatkumossa luonnollisena ja loogisena ilmiönä; se oli "viimeinen ja onnistunut itsenäisyyspyrkimyksien ilmenemismuoto."¹³⁵³ Verrattuna sisällissodan kansan jakautumista korostavaan luonteeseen ja aktivistien yksinäiseen kamppailuun jääkäriiliike täytti 1920-luvun (porvarillista) lähihistorian konsensustulkintaa vaativan aukon. Siinä kansa näytti olleen mukana laajana rintamana aina työmiehistä akateemisen loppututkinnon suorittaneisiin ja yliopisto-opiskelijoihin saakka.¹³⁵⁴

Oman Maan kaksi jääkäriilikettä käsittelevää tekstiä muodostavat mielenkiintoisen parin. Kummankin artikkelin kirjoittaja edusti aikalaiskokemusta raskaimmillaan; 1920-luvun version W. E. Tuompo ja 1950-luvun version K. L. Oesch olivat kumpikin jääkäriä aatelina. He olivat ensimmäiselle jääkärikurssille lähteneitä *pfadfindereitä*, jääkärien pääjoukon mukana helmikuussa 1918 Suomeen palanneita ja vieläpä omia joukko-osastoja sisällissodassa johtaneita ammattiupseereita. Tuompon ja Oeschin kohtalot noudattelivat myöhemminkin samoja latuja. Oesch joutui jatkosodan jälkeen syytteen ja tuomitukseksi sotarikoksista, Tuompo puolestaan oli valvontakomission

”sotarikollisten” listalla, minkä vuoksi hän siirtyi vuosiksi Ruotsiin. Sieltä palattuaan hänkään ei enää jatkanut puolustusvoimien palveluksessa. Oesch ja Tuompo olivat mitä puhtaimpia valkoisen jääkäri-Suomen edustajia: he eivät olleet ääriliikkeiden kannattajia vaan konservatiivis-isänmaallisen valkoisen Suomen kantajoukkoa, joka oli aina valmiina vaaran uhatessa. Tämä elämänasenne heijastui heidän käsityksiinsä ja esittämiinsä historiantulkintoihin.

Niin Tuompon kuin Oeschin tekstit korostavat jääkäriiliikettä ”kansan” itsenäistymistahdon ilmentymänä. Kansaa ei käsitteistetty tarkoittamaan mitään erityistä ryhmää, vaan sillä pyrittiin tarkoittamaan Suomea kansakokonaisuutena. Tulkinnan voi sanoa perustuvan paitsi syvään aikalaiskokemukseen, myös jälleen kerran siihen, ettei varsinaista laajempaa historian tulkintaa vielä ollut olemassa. Oli vain eri poliittisten ryhmien poliittisia käsityksiä lähihistorian tapahtumista, joista Tuompon konservatiivinen tulkinta nyt pääsi esille. Tuompon tekstin kirjoitushetkellä oli olemassa vasta jääkärien omia muistelmateoksia – muun muassa Tuompon itsensä laatima kaksiosainen jääkärikuvaus, jonka vuoksi Tuompo lienee valittu *Oman Maan* kirjoittajakaartiin – ja joitakin yleisesityksiä, joissa jääkärien toiminnalle oli jo annettu joitakin yleisiä tulkintoja. Sellainen oli esimerkiksi samana vuonna (1920) ilmestynyt Arno Jaatisen ja Emerik Olsonin *Suomen Jääkärit 1–2*. Oeschin artikkelin kirjoitusajankohtana 1950-luvun lopulla ei tilanne historiantulkintojen osalta ollut juuri tämän parempi, sillä edellä mainittujen teosten lisäksi oli oikeastaan olemassa vasta Olof Enckellin laatima suppea jääkäriiliikkeen yleishistoria *Jääkärien tarina* (1950).¹³⁵⁵

Jääkäriiliikkeen kuvaus on aikalaiskokemuksen ja vähäisten teosten valossa molemmissa teksteissä vahvasti kronologinen edeten sortovuosien kuvauksesta jääkärien pääjoukon paluuseen Vaasaan helmikuun lopulla 1918. Venäläinen sorto oli toiminnan lähtökohta. Tuompon mukaan jääkäriiliike ”syntyi olojen pakotuksesta isänmaataan rakastavan nuorison sydämissä ja tarkoituksena oli asevoimin auttaa sitä asiaa, jota vanhemman polven ”passiivinen vastarinta” ei näyttänyt kykenevän saavan onnelliseen ratkaisuun”.¹³⁵⁶ Oesch korosti venäläisten sorron sijaan yksilöitä. Vika ei siten ollut Venäjässä sinänsä, vaan sen edustajissa: ”kenraalikuvernööri Bobrikovin edustaman häikäilemättömän sortopolitiikan jatkuessa alkoi – eräissä kansamme piireissä voittaa alaa vaatimus, että Suomen oli kokonaan päästävä eroon Venäjästä.”¹³⁵⁷ Se, millaisen venäläisen establismentin edustajan kanssa suomalaiset joutuivat kulloinkin tekemisiin ja mitkä olivat sen vaikutukset asioiden etenemiseen oli ajankohtainen aihe myös 1950-luvun jälkipuoliskon maailmassa.

Kummassakin tekstissä korostettiin kansaa yhtenä toimijana, vaikkakin Oesch teki pienen mutta huomionarvoisen tarkennuksen. Hänen mukaansa kansasta vain sen eräät piirit toimivat, ei koko kansa. Oesch mainitsi – tosin ohimennen – suomalaisten itsenäisyyspyrkimykseen liittyneen yleisen epävarmuuden, joka oli itse asiassa erittäin merkittävä tekijä. Se oli kuitenkin seikka, joka sortovuosikronikoinnissa tavattiin yleensä unohtaa yhtenäisyyden nimissä. Oeschin mukaan “[e]ri puolueisiin otettu kosketus osoitti, että vanhempien puolueimpien asenne aktiivisen toiminnan valmistelemiseen päämääränä irrottautuminen Venäjästä oli täysin kielteinen”.¹³⁵⁸

Tuompon "kansan" sijaan Oeschin tekstissä nousi keskeiseksi toimijaksi ylioppilasnuoriso: "Nyt tuli nuoren akateemisen polven keskuudessa pelastuksen ainoana mahdollisuutena yhä voimakkaammin esiin ajatus aktiivisen toiminnan välttämättömyydestä sortajaa vastaan. Koska sortaja oli pannut lain pois viralta ja vieras mahti polkenut maahan kaikki, mikä oli ollut pyhää ja arvokasta, tuli nuorten tunnuslauseeksi: irti Venäjältä, Suomi itsenäiseksi."¹³⁵⁹ Tuompolla kansa toimi yhtenäisenä, ja uhka yhtenäisille suunnitelmille sen sijaan tuli ulkoa – paitsi idästä, myös lännestä. Hänen tekstissään painotettiin 1920-luvun päivänpoliittisten kiistojen innoittamana sitä, kuinka Ruotsi pyrki pysymään suomalaisten itsenäisyyspyrkimysten suhteen passiivisena. Tuompon mukaan Ruotsi suhtautui aktivistien separatistisiin pyrkimyksiin "välinpitämättömästi, melkein vihamielisesti."¹³⁶⁰

Sekä Tuompo että Oesch pysäyttivät tarinansa jääkärien kotiinpaluuseen sisällissodan alkupäivinä helmikuussa 1918. On mielenkiintoista, että jääkäri liikkeen käsittely katkaistiin tekstissä tilanteeseen, josta "vapauttaistelu", jota varten jääkärit ovat kouluttautuneet, vasta alkoi. Syy voi olla sekä tekninen, sillä itse sotaa käsitellään eri artikkeleissa, että taktinen, koska jääkärien taistelu suomalaisia vastaan heidän vapauttaessaan Suomen olisi ollut selityksen edellyttävä asia. Mistä ei kannattanut puhua, oli hyvä vaieta.

Jääkärit joutuivat pian paluunsa jälkeen niin sanottuun jääkärikonfliktiin valkoisen armeijan ylipäällikön kanssa, ja maan vapauttamiseen tähdänneestä sotaretkestä tuli jääkäreille erilainen tehtävä kuin mitä alun perin oli suunniteltu. Tämäkään tehtävänmuutos ei tapahtunut kitkatta. Sekä Tuompo että Oesch nostivat jääkäri liikkeen ratkaisevaksi tekijäksi itsenäistymiselle tavalla, jossa kiteytyy paljon jääkärien ajattelusta vain hieman eri muotoiluna: "Suomalaisten aseellista voimaa ei tarvittu itsenäisyyden julistukseen, mutta sitä tarvittiin sen pelastamiseen ja turvaamiseen."¹³⁶¹ Oesch esitti saman ajatuksen seuraavasti: "Käsi kädessä kulkeneet itsenäisyys- ja jääkäri liike olivat tosin muokanneet maaperän ja ratkaisevalla tavalla myötävaikuttaneet itsenäisyysajatuksen kypsymiseen. Vapaussodan alettua oli vaikein ja ratkaisevin vaihe – Suomen vapauden ja itsenäisyyden sinetöiminen ja turvaaminen – nyt jääkäreillä edessä."¹³⁶²

Kumpaankin tekstiin oli sisäänrakennettuna ajatus, jonka mukaan poliitikkojen työllä ei ole merkitystä ilman sotilaallista voimaa. Tämä perustui vuoden 1918 sodan antamaan kokemukseen: sotaa käytiin, vastarintaa tehtiin ja sitä tukahdutettiin, aika ajoin jopa kummankin sotivan osapuolen poliitikoista ja näiden vastaan hangoittelevista mielipiteistä huolimatta.

Lopuksi

Oman Maan historiakuvassa vastarinta oli keskeisessä roolissa suomalaisuuden ja suomalaisen kansan rakentumisessa. Itsenäisen Suomen luominen vaati vastarintaa, ja tämä näkemys heijastui kuvaukseen menneistä vuosisadoista ja oikeuksiaan puolustavista talonpojista. Kurinalaisten alamaisten ihanteesta huolimatta vastarinta

nähtiin tietyissä tilanteissa oikeutettuna. Tällaisina ajanjaksoina teossarjassa nostetaan esiin erityisesti nuijasota sekä 1700-luvun tapahtumat. Sen sijaan itsenäisen Suomen hallintoa kohtaan suuntautunut "kapina" leimattiin maanpetturuudeksi. Se sekä osoittaa vastarinnan muuttumista uhkaavaksi ja kielteiseksi uudenlaisessa institutionaalisessa ja valtiollisessa kokonaisuudessa että todistaa alamaisuuden muuttumisesta kansalaisuudeksi.

Kansallisen identiteetin rakentaminen, yhteishengen nostattaminen ja jopa vastarintamielialan luominen olivat *Oman Maan* ensimmäisen painoksen aikaan keskeisissä rooleissa. Suhteessa tähän päämäärään vastarinnan merkitys Suomen kansan historiassa näyttäytyi *Omassa Maassa* yllättävänkin pienenä. Nuijasota toki nostettiin esiin keskeisenä suomalaisen talonpoikaisen oikeustajun ja soturikunnan osoittajana, mutta koska ajallinen etäisyys tapahtumiin oli suuri ja nuijasodasta voitiin syyttää Kaarle-herttuaa ja Klaus Flemingiä, sillä ei ollut näennäisesti minkäänlaista kytköstä päivänpolttaviin poliittisiin kysymyksiin 1900-luvun alussa. Nuijasota oli kuitenkin kertomus sisukkaasta suomalaisesta kansasta, joka nousi aseisiin sortohallintoa vastaan omien talonpoikaisjohtajiensa johdolla. Sellaisenaan se oli toki omiaan pönkittämään suomalaista itsetuntoa ja luomaan kuvaa suomalaisesta kansallisuudesta. Talonpoikien uskollisuutta esivallalle ei kyseenalaistettu, vaan heidän lojaalisuuttaan lailliselle kuninkaalle korostettiin.

Vielä pikkuvihankin kohdalla talonpoikaisten johtajien merkitys nostettiin esiin ja korostettiin vastarinnan oikeutusta. Tämä näkemys leimaa erityisesti ensimmäistä painosta, jossa talonpojat nähtiin oikeana Suomen kansana, joka oli uskollinen esivallalleen mutta pakotettu nousemaan vastarintaan epäoikeudenmukaisuutta ja sortoa kohdatessaan. Tyypillistä erityisesti 1900-luvun alun artikkeleille on, että tapahtumat puhuvat itse puolestaan ja vastarinta löytyy ennen muuta valituista teemoista ja tekstien sisällöstä, mutta vain harvoin kirjoittajan tulkinnoista.

Kolmannessa painoksessa nuijasota, 1700-luvun alkupuolen tapahtumat sekä lahjoitusmaakysymys eivät enää olleet yhtä ajankohtaisia tai käyttökelpoisia poliittisten allegorioiden luomiseen kuin 1900-luvun alussa, minkä vuoksi ne saivat antaa tilaa muille aiheille. Yhtenäisen suomalaisen kansan illuusio oli särkynyt vuonna 1918 ja kolmannen painoksen teksteissä poliittisuus läpäisee vastarinnan käsitteen. *Omassa Maassa* vastarinta kiertyy erityisesti vuoden 1918 tapahtumien ympärille heijastellen voittajien historiaa, jossa punaiset kapinoivat ja valkoiset kävivät vapaussotaa. Huomionarvoista on Pohjanmaan roolin korostuminen vastarinnassa aina nuijasodasta vapaussotaan: Pohjanmaa oli *Oman Maan* kirjoittajille suomalaisen, tasa-arvoisen talonpoikaisyhteiskunnan ydinaluetta, jossa epäoikeudenmukaisuuksiin tartuttiin ja johdettiin koko Suomen kansa vastarintaan.

Vastarinta ei kuitenkaan rajoittunut *Omassa Maassa* yksinomaan artikkeleihin, vaan sen voi nähdä sisäänrakentuneena koko teossarjaan. Useat kirjoittajista, kuten jääkäreistä kirjoittanut K. L. Oesch ja muun muassa Suomen tasavallan presidenteistä kirjoittanut pääministeri Edwin Linkomies olivat toisen maailmansodan jälkeen sotaan liittyvistä teoista tuomittuja – tavallaan *persona non gratoja* – mutta silti heidän

historianäkemyksensä otettiin mukaan laajalti suomalaiseen historiakuvaan vaikuttaneeseen yleisteeokseen.

Viitteet

- ¹²²⁷ Kaarninen 1995, 150.
- ¹²²⁸ Linkomies 1961b, 309–323; Arto Nevala, *Korkeakoulutuksen kasvu, lohkoutuminen ja eriarvoisuus Suomessa*. Bibliotheca Historica 43. SHS 1999, 105–114.
- ¹²²⁹ Blomqvist 1908a 211–223.
- ¹²³⁰ Blomqvist 1908a, 223; A. R. Blomqvist, Yhteiskoulut ja kasvatusaatteiden uudistus. Teoksessa OM 1921(b), 243–260. Artikkelit olivat samansisältöisiä; vain otsikon ”yksityiskoulu”-termi oli muuttunut ”yhteiskouluksi”.
- ¹²³¹ *Satakunta* 30.9.1897.
- ¹²³² Aimo Halila 1949–1950; Matti Klinge, *Helsingin yliopisto 1640–1990 I–III*. Helsingin yliopisto 1987–1990.
- ¹²³³ Gunnar Palander (Suolahti), Tilastollisia tietoja Turun akatemian ylioppilaista. *Historiallinen Aikakauskirja* 1 (1903); Pekka Ahtiainen, *Kulttuuri, yhteisö, yksilö. Gunnar Suolahti historiantutkijana*. SHS 1991, 112–113.
- ¹²³⁴ Kaarlo Jäntere, Oppikoulu uskonpuhdistuksesta 1800-luvun puoliväliin. Teoksessa Gunnar Suolahti et al. (toim.), *Suomen kulttuurihistoria* III. Gummerus 1935a, 398–430; Heikki Waris, Oppikoulu sosiaalisen kohoamisen väylänä industrialismin murtautumiskaudella. *Valtio ja yhteiskunta. Valtiotieteellisen yhdistyksen vuosikirja 1947*; Heikki Waris, Yliopisto sosiaalisen kohoamisen väylänä. *Historiallinen Arkisto* 47. SHS 1940; Eino E. Suolahti, *Opinkäynti ja sen aiheuttama säätykierto Suomen porvariston keskuudessa 1600-luvulla*. 1946; Kaarlo Jäntere, *Koulunkäynti sosiaalisena ilmiönä 1722–1843. Silmälläpitäen Porin triviaalikoulua*. Turun Suomalaisen yliopiston julkaisuja. Turun yliopisto 1927. Kosti Huuhka, *Talonpoikaisnuorison koulutie. Tutkimus talonpoikaisnuorison koulunkäynnistä ja siihen vaikuttaneista sosiaalisista tekijöistä Suomessa 1910–1950*. Historiallisia tutkimuksia XLIII. SHS1955.
- ¹²³⁵ Linkomies 1961b, 309–323; Kaarninen 1995, 220–229.
- ¹²³⁶ Oulun yliopisto aloitti toiminnan 1959, Yhteiskunnallinen Korkeakoulu muutti Tampereelle 1960, Joensuun korkeakoulu perustettiin 1966 ja samana vuonna Jyväskylän kasvatusopillinen korkeakoulu muutettiin yliopistoksi. 1950-luvulla syntyneet ja laajentuneet korkeakoulut ja yliopistot ovat saaneet uudet historiateokset 2000-luvulla. Matti Salo ja Matti Lackman, *Oulun yliopiston historia 1958–1963*. Oulun yliopisto 1998; Matti Salo, *Pohjoinen alma mater. Oulun yliopisto osana korkeakoululaitosta ja yhteiskuntaa perustamisvaiheista 2000-luvulle*. Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys 2003; Mervi Kaarninen, *Murros ja mielikuva. Tampereen yliopisto 1960–2000*. Tampereen yliopisto ja Vastapaino 2000; Arto Nevala, *Uudisraaja. Joensuun yliopiston 40-vuotishistoria*. Joensuun yliopisto 2009; Einonen & Karonen & Nygård (toim.) 2009; Opiskelijapolitiikasta ja opiskelijaelämästä Laura Kolbe, *Eliitti, traditio murros. Helsingin yliopiston ylioppilaskunta 1960–1990*, Otava, Helsinki 1996.
- ¹²³⁷ Oiva Ketonen, Yksityiset korkeakoulut. Teoksessa OM 1959b, 261–273.
- ¹²³⁸ Ketonen 1959b, 261–273; myös Seikko Eskola, Tiedepolitiikka ja korkeakoulut. Teoksessa Päivö Tommila (päätoim.), *Suomen tieteen historia* 4. WSOY 2002, 227–261.
- ¹²³⁹ Hjelman toimi 1890-luvulta lähtien polyteknillisen opiston opettajana ja vuodesta 1908 lähtien geometrian professorina. A. L. Hjelman, *Teknillinen opetus Suomessa*. Teoksessa OM 1909, 143–155.
- ¹²⁴⁰ Jaakko Rahola, *Teknillinen korkeakouluopetus*. Teoksessa OM 1962a, 228–243; Teknillisen korkeakoulutuksen historiaa on tutkittu laajemmin vasta 1990-luvulta lähtien. Panu Nykänen, *Käytännön ja teorian välissä. Teknillisen opetuksen alku Suomessa*. Gummerus 1998; Panu Nykänen, *Kortteli sataman laidalla. Suomen teknillinen korkeakoulu 1908–1941*. WSOY 2007; Panu Nykänen, *Otaniemen yhdyskunta. Teknillinen korkeakoulu 1942–2008*. WSOY 2007; Karl-Erik Michelsen, *Viides sääty. Insinöörit suomalaisessa yhteiskunnassa*. TEK 1999.
- ¹²⁴¹ Rahola 1962a, 228–243.
- ¹²⁴² Erkki Laurila, *Teknillinen tutkimus*. Teoksessa OM 1961, 56–75. Myös Tapio Markkanen, Erkki Laurila (1913–1998) teknillisen fysiikan professori, Suomen Akatemian jäsen. *Kansallisbiografia-verkkojulkaisu*. <http://www.kansallisbiografia.fi/kb/> (viitattu 12.12.2013).
- ¹²⁴³ Hugo E. Pipping, Yhteiskuntatieteiden synty ja kehitys. Teoksessa OM 1962a, 294–303.
- ¹²⁴⁴ Yrjö[-Sakari] [Yrjö-]Koskinen, *Nuijasota, sen syyt ja tapaukset*. Toinen, uudistettu painos. SKS/tekijä 1877, 300; Kinnunen 2013, 218.
- ¹²⁴⁵ Arvid Järnefelt, Onko Suomella historiaa? Teoksessa Lauri Lajunen (toim.) *Maa kuuluu kaikille. Valikoima kirjoituksia*. Otava 1980 (1900), 75; laajemmin Tapio Kopponen, Järnefelt, Arvid (1861–1932). *Kansallisbiografia* (2002) <http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/2821/> (10.1.2014.)
- ¹²⁴⁶ Esimerkiksi Tanskan kuningas Hannun kerrotaan kyllästyneen Ruotsin valtionhoitajan Sten Sture vanhemman vastarintaan, mutta muuten mainintoja löytyy niukasti. O. A. Hainari, Suuri venäläissota 1495. Teoksessa OM 1911, 445; myös K. Grotenfelt, Kustaa I Vaasa. Teoksessa OM 1908b, 44; Hainarista

Kinnunen 2013, 206. Käsitteiden problematisoinnista Risto Alapuro, Vallankumous. Teoksessa Hyvärinen et al. (toim.) 2003, erityisesti 521–533.

¹²⁴⁷ OM 1926 hak.

¹²⁴⁸ OM 1963 hak. Artikkelin tehtävänjaossa on hyödynnetty kirjoittajien asiantuntemusta eri aikakausilta ja kukin kirjoittaja on vastannut tietystä osiosta: Antti Räihä 1700-luvun osuudesta, Marko Tikka 1900-luvusta ja Piia Einonen nuijasodasta sekä artikkelista kokonaisuudessaan. Keskittyminen juuri kyseisiin ajanjaksoihin juontuu kuitenkin nimenomaan *Oman Maan* painotuksista eikä siis ole kirjoittajien tekemä valinta. Kukin kirjoittaja on käyttänyt aineistonsa analyysissä lähilukua ja historiografista lähestymistapaa, ja näiden tapaustutkimusten kautta aukeaa kokonaiskuva vastarinnasta instituutiona *Omassa Maassa*.

¹²⁴⁹ OM 1912 hak.; OM 1926 hak.

¹²⁵⁰ OM 1963 hak.

¹²⁵¹ K. O. Lindeqvist, Pikku viha ja hattuhallitus. Teoksessa OM 1909, 238.

¹²⁵² K. O. Lindeqvist, Suomen talonpoikien asema eri aikoina. Teoksessa OM 1923, 121. Lisäksi viitataan esimerkiksi Itä-Suomen kapinalliseen liikehditään Simo Affleckia, nk. Simo Hurttaa vastaan 1600- ja 1700-luvun taitteessa (esimerkiksi Lindeqvist 1923, 122), mutta tapahtumista ei kerrota sen enempää.

¹²⁵³ Tutkimuksesta yleensä esimerkiksi Peter Aronsson, *Bönder gör politik. Det lokala självstyret som social arena i tre smålandsocknar, 1680–1850*. Bibliotheca Historica Lundensis 72. Lund University Press 1992, 28–29; Villstrand 1992; Kimmo Katajala, *Nälkäkapina. Veronvuokraus ja talonpoikainen vastarinta Karjalassa 1683–1697*. Historiallisia Tutkimuksia 185. SHS 1994; Kimmo Katajala, *Suomalainen kapina. Talonpoikaislevottomuudet ja poliittisen kulttuurin muutos Ruotsin ajalla (n. 1150–1800)*. Historiallisia tutkimuksia 212. SKS 2002; Mats Berglund, *Massans röst. Upplopp och gatubråk i Stockholm 1719–1848*. Studier i stads- och kommunhistoria 34. Stockholms universitet 2009, 33–42. Suurimmaksi osaksi uudempi tutkimus pohjaa tältä osin James C. Scottin (*Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance*. Yale 1985, erityisesti xvi–xvii, 29, 289–303) tutkimuksiin.

¹²⁵⁴ Tästä myös esimerkiksi Petri Karosen ja Nils Erik Villstrandin artikkeli tässä teoksessa.

¹²⁵⁵ Peter Reinholdsson, *Uppror eller resning? Samhällsorganisation och konflikt i senmedeltidens Sverige*. Studia Historica Upsaliensia 186. Uppsala Universitet 1998, 82–83; Katajala 2002, 138–140; Alapuro 2003, 521–522.

¹²⁵⁶ Villstrand 1992, 9–15; Eva Österberg, *Vardagens sträva samförstånd. Bondepolitik i den svenska modellen från vasatid till frihetstid*. Teoksessa Gunnar Broberg, Ulla Wikander & Klas Åmark (red.) *Svensk historia underifrån. Tänka, tycka, tro*. Ordfront 1993, 129–141; vertaa Heikki Ylikangas, *Nuijasota*. Otava 2004 (1977), 357–362.

¹²⁵⁷ Kauko Pirinen, Suomen varhaiskeskiaika. Teoksessa OM 1958a, 200. Keskiaikaisesta Eerikin kapinasta Pirinen 1958a, 202 ja Engelbrektin kapinaliikkeestä Kauko Pirinen, Suomen myöhäiskeskiaika. Teoksessa OM 1958c, 142. Pirisen näkökulma oli kuitenkin hyvin valtopoliittinen eikä hän kuvailut kapinoitsijoita tai kapinoiden kulkua sen tarkemmin.

¹²⁵⁸ Pirinen 1958c, 142; Katajala 2002, 115–137.

¹²⁵⁹ Jaakko Gummerus, Suomen keskiaikaiset piispat. Teoksessa OM 1908a, 138; Katajala 2002, 129–132.

¹²⁶⁰ Katajala 2002, 133–137.

¹²⁶¹ Grotenfelt 1908b, 37, 39; Karonen 2014, 69–70; vertaa Larsson 2002, 52–66.

¹²⁶² Karonen 2014, 72–77, 79–83, 85, 87–90, 106–107; Larsson 2002, 60–66, 132, 149–156, 163–164, 175–180, 188–197, 232–268.

¹²⁶³ Kustaa Vaasan käsittelystä myös esimerkiksi Ulla Koskisen ja Piia Einosen artikkeli tässä teoksessa.

¹²⁶⁴ Grotenfelt 1908b, 44; Karonen 2014, 90. Aikalaiskuvauksissa Kustaa Vaasa esitettiin usein samaan tapaan ja historiantutkimuksessakin vallitsee vastaava näkemys (Larsson 2002, 174).

¹²⁶⁵ Pirinen 1958c, 147–148; Larsson 2002, 98.

¹²⁶⁶ Yrjö-Koskinen 1877, 299–300 (lainaus 299; kursivointi Yrjö-Koskisen). Virkkunen (A. H. Virkkunen, Vanhan vihan aika ja Nuijasota (Kainuunmaan oloista 1500-luvun lopulla). Teoksessa OM 1907, 692) toisti Yrjö-Koskisen tulkinnan nuijasodan nimen juontumisesta toisaalta aseina käytetyistä nuijista, toisaalta kapinoitsijoiden herjaamisesta erilaisilla nuija-alkuisilla nimityksillä.

¹²⁶⁷ Kansanperinteessä 25-vuotista sotaa on kutsuttu pitkäksi vihaksi (muun muassa Ylikangas 2004 (1977), 22; Mirkka Lappalainen, *Susimessu. 1590-luvun sisällissota Ruotsissa ja Suomessa*. Siltala 2009, 22), mutta *Oman Maan* ensimmäisessä painoksessa Virkkunen (1907, 686–687) kutsui sitä jo otsikossa vanhaksi vihaksi – hänkin kansanperinteeseen vedoten. Myös ensimmäisen ja toisen painoksen

hakemistoissa vuosien 1570–1595 (näissä painoksissa sotavuosiksi on mainittu 1571–1595) sotaa kutsuttiin ”Vanhaksi vihaksi” ja ”Pontuksen sodaksi” Pontus de la Gardien mukaan (OM 1912 hak.; OM 1926 hak.), kolmannen painoksen hakemistossa vain ”vanhaksi vihaksi” (OM 1963 hak.).

¹²⁶⁸ Armas Luukko, Etelä- ja Keski-Pohjanmaa. Teoksessa OM 1959b, 318. Saman tulkinnan esitti jo Yrjö-Koskinen 1877, 259.

¹²⁶⁹ Heikki Ylikankaan julkaistua vuonna 1977 *Nuijasota*-tutkimuksensa teos sai aikaan ennennäkemättömän keskustelun *Historiallisen Aikakauskirjan* sivuilla. Ylikangasta kritisoitiin lennokkaasta kirjoitustyylistä ja tulkinnallisista vapauksista, mutta myös säätyeroja korostaneesta selitysmallista. Keskustelussa käytiin vielä toinen vaihe Anneli Mäkelän vastattua Ylikankaalle (Anneli Mäkelä, *Nuijasota ja autoituminen. Historiallinen Aikakauskirja* 77 (1979), 342–344). Tällöin polttopisteessä oli autoituminen. Kolmannen kerran nuijasodan syistä argumentoitiin 2000-luvun vaihteessa Petri Karosen (2014, alun perin vuonna 1999, erityisesti 114–118) *Pohjoinen suurvalta – Suomi ja Ruotsi*-teoksen ensimmäisen painoksen innoittamina.

¹²⁷⁰ Yrjö-Koskinen 1877, 55–66 (lainaus 62). Myös Hugo Sommarströmin (*Finland under striderna mellan Sigismund och hertig Karl*. I Klas Fleming tid. Björck och Börjessons Bokförlag 1935, 3) tulkinta Yrjö-Koskinen teoksesta.

¹²⁷¹ Virkkunen 1907, 690–691; myös E. G. Palmén, Suomen kansan puolustustaakka eri aikoina. Teoksessa OM 1907(a), 587; Liisi Karttunen, Eerik XIV ja Juhana III. Teoksessa OM 1910, 419; Liisi Karttunen, Eerik XIV ja Juhana III. Teoksessa OM 1924, 857; K. R. Melander, Kaarle IX. Teoksessa OM 1910, 852; Yrjö-Koskinen 1877, 118–119; Pentti Renvall, Uskonpuhdistuksen aika. Teoksessa OM 1959b, 83, 84, 88; Pentti Renvall, Eräitä huomioita 1500-luvun loppuvuosikymmenien talonpoikaislevottomuuksista. *Historiallinen Aikakauskirja* 43 (1945), 45, 47; Karonen 2014, 108; Ylikangas 2004 (1977), 94.

¹²⁷² Renvall 1959b, 83, 84, 88; Yrjö-Koskinen 1877, 121–122; Renvall 1945, 39–46; Karonen 2014, 114–115; Ylikangas 2004 (1977), 94. Virkkunenkin kirjoitti otsikkonsa mukaisesti myös ”vanhan vihan” ajasta ja ”rajameteleistä”, mutta näki aikaisemmat tapahtumat ennen kaikkea sotatoimina. Rajameteleistä ja ”raja-pauhinoista” myös Yrjö-Koskinen 1877, 39–40.

¹²⁷³ Renvall 1945, 49–51. Heikki Ylikangas viittasi tähän selitykseen, mutta mainitsi lähteekseen oppikirjat (Ylikangas 2004 (1977), 14–15).

¹²⁷⁴ Renvall 1959b, 87–88. Renvall maltillisti aiempia tulkintojaan myös *Suomen kansanedustuslaitoksen historiassa*, Pentti Renvall, Ruotsin vallan aika. Suomen kansanedustuslaitoksen vaiheet 1850-luvun puoliväliin. *Suomen kansanedustuslaitoksen historia*. Ensimmäinen osa. Helsinki 1962.

¹²⁷⁵ Yrjö-Koskinen 1877, 119.

¹²⁷⁶ Virkkunen 1907, 691. Valittamisesta myös Yrjö-Koskinen 1877, 70–80; Lindeqvist 1923, 112, 115–123; Sommarström 1935, 274–283, 288–289. Renvall (*Historiallinen Aikakauskirja* 43, 47) esitti artikkelissaan valittamisen tapahtuneen suurelta osin Kaarle-herttuan yllytyksestä, sillä Kaarle tarvitsi syyn Flemingin kukistamiseen aseellisesti.

¹²⁷⁷ O. A. Hainari (O. A. Hainari, Suuri venäläissota 1495. Teoksessa OM 1911, 443–444) herkutteli suuren venäläissodan kuvauksessaan Peräpohjan rahvaan valituskirjelmällä vuodelta 1490. Hainarin mukaan ”[v]alituskirje on omansa osottamaan, millä petomaisella julmuudella sotia käytiin keskiajalla”. Yrjö-Koskinen 1877, 70; Katajala 2002, 100–101.

¹²⁷⁸ Virkkunen 1907, 691; Yrjö-Koskinen 1877, 140, 277–278.

¹²⁷⁹ Melander 1910, 852; K. R. Melander, Kaarle IX. Teoksessa OM 1924, 971. Ylikangas (2004 (1977), 94) kritisoi tätä tulkintaa.

¹²⁸⁰ Renvall 1959b, 88. Tähän viittaa jo Yrjö-Koskinen 1877, 129, 278–283.

¹²⁸¹ Virkkunen 1907, 692. Yrjö-Koskinen (1877, passim.) nosti esiin Pohjanmaan tapahtumia mutta ei korostanut pohjalaista luonteenlaatua.

¹²⁸² Vilho Annala, Pohjanmaa. Teoksessa OM 1920, 807–808.

¹²⁸³ Luukko 1959b, 318.

¹²⁸⁴ Virkkunen 1907, 690; Renvall 1959b, 88. Renvall esitti samanlaisia ajatuksia jo artikkelissaan vuodelta 1945 (46) ja Yrjö-Koskinen vuonna 1877 (263).

¹²⁸⁵ Kootusti Kimmo Katajala, Miksi nuijasota syttyi Pohjanmaalla? *Tieteessä tapahtuu* 21:3(2003), 12–17.

¹²⁸⁶ Zacharias Topelius, *Maamme kirja. Lukukirja Suomen alimmille oppilaitoksille* (näköispainos teoksen 1930 ilmestyneestä 34. korjatusta painoksesta). WSOY 1993, 329–331; Virkkunen 1907, 690. Myös Kustavi Grotenfeltin (K. Grotenfelt, Suomen aatelisto keskiajalla ja uuden ajan alkupuolella. Teoksessa OM 1921, 742–744) luonnehdinta koko Flemingin suvusta ja Klaus Fleminginkin luonteesta; Yrjö-Koskinen 1877, erityisesti 95–110; Karonen 2014, 108.

¹²⁸⁷ Annala 1920, 804.

-
- ¹²⁸⁸ Virkkunen 1907, 694–695, 697; Karonen 2014, 111–112; Larsson 2002, 266, 268.
- ¹²⁸⁹ Renvall 1959b, 88.
- ¹²⁹⁰ Virkkunen 1907, 696.
- ¹²⁹¹ Renvall 1945, 48–49.
- ¹²⁹² Zacharias Topelius, *Lukukirja alimmaisille oppilaitoksille Suomessa. 2 jakso*. Suom. Joh. Bäckvall. Hufvudstadsblad'in kirjapaino/Edlund, 1876, 339; Ylikangas 2004 (1977), 68–75.
- ¹²⁹³ Yrjö-Koskinen 1877, 151, myös 181 marskin "hellästä säälistä" rahvasta kohtaan ja 357 vihamiesten levittämistä taruista, joita historioitsijat ovat myöhemmin "matkineet".
- ¹²⁹⁴ Yrjö-Koskinen 1877, 293–294; Virkkunen 1907, 693; Annala 1920, 804; Ylikangas 2004 (1977), 110–118.
- ¹²⁹⁵ Renvall 1959b, 76.
- ¹²⁹⁶ Virkkunen 1907, 697.
- ¹²⁹⁷ Annala 1920, 804.
- ¹²⁹⁸ Renvall 1959b, 88.
- ¹²⁹⁹ Renvall 1959b, 88–89. Karonen (2014, 120) kertoo 1640-luvun levottomuuksista Ruotsin valtakunnassa, mutta muistuttaa myös, että samaan aikaan Euroopassa käytiin lukuisia sisällissotia.
- ¹³⁰⁰ E. G. Palmén, Kustaa II Aadolf. Teoksessa OM 1911(a), 84–85; E. G. Palmén (K. R. Melander), Kustaa II Aadolf. Teoksessa OM 1925, 104.
- ¹³⁰¹ Eino E. Suolahti, Suomi Ruotsin suuruuden aikana. Teoksessa OM 1960b, 323.
- ¹³⁰² E. G. Palmén, Suuri pohjoismaiden sota. Teoksessa OM 1907(b), 6. Myös Petri Karosen ja Nils Erik Villstrandin sotalaitosta käsittelevä artikkeli tässä teoksessa.
- ¹³⁰³ E. G. Palmén, Suomen kansan asema. Teoksessa OM 1911(b), 921, 927.
- ¹³⁰⁴ Ruotsin ulkopoliittisesta tilanteesta Göran Behre & Lars-Olof Larsson & Eva Österberg, *Sveriges historia 1521–1809. Stormaktsdröm och småtstatsrealiteter*. Esselte studium 1985; Villstrand 2011; Karonen 2014.
- ¹³⁰⁵ Palmén 1907b, 7, 12–13 (lainaukset 7, 13); K. O. Lindeqvist, *Isonvihan aika Suomessa*. Werner Söderström osakeyhtiön kirjapaino 1919, 381–401.
- ¹³⁰⁶ Lauri Kujala, Suuri Pohjan sota ja Suomi. Teoksessa OM 1962b, 332.
- ¹³⁰⁷ Kujala 1962b, 329–330 (lainaus 330).
- ¹³⁰⁸ Nykytulkintoja isostavihasta, Raimo Ranta, *Viipurin komendanttikunta 1710–1721. Valtaus, hallinto ja oikeudenhoito*. Historiallisia Tutkimuksia 141. SHS 1987; Christer Kuvaja, *Försörjning av en ockupationsarmé. Den ryska arméns underhållssystem i Finland 1713–1721*. Åbo Akademi 1999; Antti Kujala, *Miekka ei laske leikkiä. Suomi suuressa Pohjan sodassa 1700–1714*. Historiallisia Tutkimuksia 211. SKS 2001; Kustaa H. J. Vilkkuna, *Viha. Perikato, katkeruus ja kertomus isostavihasta*. Historiallisia Tutkimuksia 229. SKS 2005.
- ¹³⁰⁹ Lindeqvist 1909, 234; Einar W. Juva, Vapauden aika. Teoksessa OM 1960b, 471–472.
- ¹³¹⁰ Juva 1960b, 474 (lainaus); Lindeqvist 1909, 236–237. Lindeqvistin mukaan koko valtakunnassa käyty ankara kiihotustyö ei saanut kansaa sotaisan mielialan taakse: "aatelistossa ja porvaristossa olivat ylimalkaan sodan puolustajat [...] mutta talonpojat sitä vastustivat".
- ¹³¹¹ Lindeqvist 1909, 238–239; Lindeqvist 1919.
- ¹³¹² Lindeqvist 1909, 237; Yleisesti Kalervo Hovi, Jussi T. Lappalainen, Oscar Nikula, Pentti Virrankoski, *Hattujen sota ja Turun rauha. Näyttely Turunlinnassa 7.8.–31.10.1993*. Turun maakuntamuseo 1993; Karonen 2014, 388–393.
- ¹³¹³ Aulis J. Alanen, Kustavilainen aika. Teoksessa OM 1960b, 327, 329; Levottomuuksien ja periferioiden symbioosista esimerkiksi Pentti Renvall, Eräitä huomiota 1500-luvun loppuvuosikymmenien talonpoikaislevottomuuksista. *Historiallinen Aikakauskirja* 43 (1945), 50. Renvallin mukaan levottomuuksia syntyi erityisen herkästi henkisesti vähemmän kehittyneillä seuduilla, joissa ihmisten ajattelutapa laski helpoimmin levottomuuksien edellyttämälle "oikosulkutasolle"; Yrjö Kaukiainen, Miksi periferia kapinoi? *Historiallinen Aikakauskirja* 78 (1980), 125–127; Katajala 1994, 339–358.
- ¹³¹⁴ E. G. Palmén, Y. M. Sprengtporten ja itsenäisyystuumat. Teoksessa OM 1909, 655.
- ¹³¹⁵ J. W. Ruuth, Anjalan liitto ja 1788–90 vuosien sota. Teoksessa OM 1909; Lähes sama teksti: J. W. Ruuth, Anjalan liitto ja 1788–90 vuosien sota. Teoksessa OM 1923.
- ¹³¹⁶ Ruuth 1909, 612–613; Katajala 2002, 14, 23, 428.
- ¹³¹⁷ Alanen 1960b, 332, 338–339; Lars Ericson, Kriget till lands 1788–1790. Teoksessa Gunnar Artéus (red.) *Gustav III:s ryska krig*. Probus 1992; Jussi T. Lappalainen, Kustaa III:n sota. Teoksessa Kaukiainen & Marjomaa & Nurmiainen (toim.) 2013.

¹³¹⁸ J. R. Danielson-Kalmari, Viipurin läänin palauttaminen muun Suomen yhteyteen. Teoksessa OM 1911, 802–805 (lainaus 805); Paaskoski 1997; Yleisesti Kaukiainen & Marjomaa & Nurmiainen (toim.) 2013; Yrjö-Koskinen (1877, 1) käytti termiä ”meteli” myös nuijasodasta, ”joka meteli vielä Nuijasodan nimellä häämöttää kansan mielessä riutuvaisena muistona”.

¹³¹⁹ Jukka Tervonen, J. R. Danielson-Kalmari. *Historiantutkija ja opettaja*. Historiallisia Tutkimuksia 163. SHS 1991, 88–90; E. G. Palmén, *Valvoja* 12 (1892), 233–235; Taimi Torvinen, J. R. Danielson-Kalmari *Suomen autonomian puolustajana*. WSOY 1965.

¹³²⁰ Danielson-Kalmari 1911, 805–807; Vanhan Suomen ja Suomen suuriruhtinaskunnan yhdistämisen syistä on keskusteltu viimeksi yhdistämisen 200-vuotismarkkinavuoden mainingeissa. Kari Tarkiainen, Luonnollisten rajojen oppi ja David Alopaeuksen osuus suuriruhtinaskunnan rajojen synnyssä. *Historiallinen Aikakauskirja* 107 (2009), 379–402, ja artikkelin herättämä keskustelu: Aki Rasilainen, Vanhan Suomen yhdistämisen selittäminen. *Historiallinen Aikakauskirja* 108 (2010), 238–243; Jyrki Paaskoski, Miksi Vanha Suomi yhdistettiin Suomen suuriruhtinaskuntaan? *Historiallinen Aikakauskirja* 108 (2010), 355–363; Matti Klinge, Haminan rauha ja Viipurin läänin yhdistäminen. *Historiallinen Aikakauskirja* 108 (2010), 490–492; Aki Rasilainen, Vielä muutama näkökohta vanhan Suomen yhdistämisestä. *Historiallinen Aikakauskirja* 108 (2010), 492–493.

¹³²¹ E. G. Palmén, Itä-Suomen lahjoitusmaista. Teoksessa OM 1911(c), 350–352, 354–355 (lainaukset s. 354, 355); vertaa Paaskoski 1997; Riikka Mylly, Kapinoivat karjalaiset. Talonpoikaisvastarinta Viipurin läänin lahjoitusmailla 1830-luvulla. Teoksessa Marko Junkkarinen & Arto Nevala & Yury Shikalov & Jussi Virratvuori (toim.), *Ajan valtimolla – mukana muutoksessa. Professori Tapio Hämysen 60-vuotisjuhlakirja*. Itä-Suomen yliopiston historia- ja maantieteiden laitos 2011; 1800-luvun aikalaiskokemusten perusteella Viipurin läänin alempien suomalaisten virkamiesten toimia kuvanneen Arvid Järnefeltin (Järnefelt 1980 (1900), 80) mukaan viranhoitajien ”toimena ei oikeastaan ollut mikään muu kuin häätämiskäskyn toteuttaminen!”

¹³²² O. Hannikainen, *Vanhan Suomen eli Viipurin läänin oloista 18lla vuosisadalla*. J. C. Frenckell ja poika 1888, 151–157; E. G. Palménin arvio teoksesta: E. G. Palmén, *Valvoja* 8 (1888), 333–336.

¹³²³ O. A. Kallio, *Viipurin läänin järjestämisestä muun Suomen yhteyteen*. Weilin & Göös Aktiebolag 1901, 1–4 (lainaus s. 2). Kallio nimesi lahjoitusmaajärjestelmän Vanhan Suomen pahimmaksi mätähaavaksi.

¹³²⁴ Vanhan Suomen historian politisoinnista Paaskoski 1997, 12–16; Engman 2009a, 113–114, 117; Räihä 2012, 30–31; Rainer Knapas & Jyrki Paaskoski, Viipurin ja Käkisalmen provinssit. Teoksessa Kaukiainen & Marjomaa & Nurmiainen (toim.) 2013, 14–15.

¹³²⁵ Eino Jutikkala, *Suomen talonpojan historia sekä katsaus talonpoikien asemaan Euroopan muissa maissa*. Werner Söderström osakeyhtiö 1942, 573–587; vertaa Jutikkala 1958c, 358–370. Jutikkala totesi vuoden 1958 uudistetun painoksen esipuheessa tehneensä ”olennaisia lisäyksiä tai muutoksia” muiden muassa lukuun ”Viipurin läänin lahjoitusmaat”. Teksti oli kuitenkin paria kosmeettista muutosta ja pääosin jo 1900-luvun vaihteeseen ajoittuvaa tutkimuskirjallisuutta myöten sama kuin vuoden 1942 painoksessa.

¹³²⁶ Palmén 1909, 657–664.

¹³²⁷ J. R. Danielson, *Wiipurin läänin palauttaminen muun Suomen yhteyteen*. Kansanvalistusseura 1894, 10–11; O. Hannikaisen arvostelu tutkimuksesta: O. Hannikainen, *Valvoja* 14 (1894), 254–260. Myös Marko Tikan ja Petri Karosen sekä Antti Räihän ja Petri Karosen artikkelit tässä teoksessa.

¹³²⁸ Martti Ruutu, Varhaisimmat itsenäisyyspyrkimykset. Teoksessa OM 1958c, 290–292.

¹³²⁹ Päiviö Tommila, Ruutu, Martti *Kansallisbiografia* (2006)
<http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/8826/>. (10.1.2014.)

¹³³⁰ Ruutu 1958c, 284–288.

¹³³¹ Palmén 1909, 656–657.

¹³³² Viljo Hytönen, Suomen kansan asema. Teoksessa OM 1925, 1026.

¹³³³ Palmén 1909, 655–656; Palmén 1907b, 15–16 (lainaus 16).

¹³³⁴ Ruuth 1909, 613–615.

¹³³⁵ Alanen 1960b, 338; Ruuth 1909, 616–617; Ainoa tahra 1700-luvun suomalaisen rahvaan uskollisuudessa ruotsalaiselle esivallalleen tuntuu olevan muutamien Hämeen ja Uudenmaan pitäjien kääntymisen venäläisen miehitysvallan puoleen pikkuvihan aikana. Palmén 1909, 656; A. R. Cederberg, Kuvauksia 1788–90 vuosien sodasta. *Historiallinen Aikakauskirja* 6 (1908), 135–139; J. R. Danielson-Kalmari, *Suomen valtio- ja yhteiskuntaelämää 18:nnellä ja 19:nnellä vuosisadalla. Kustavilainen aika. 2. osa*. Werner Söderström osakeyhtiö 1921, 551–555.

¹³³⁶ Ruutu 1958c, 292–295; Wolff 2008, 111–117.

¹³³⁷ Alapuro 1997, 13; Pulma 1997, 397–398; Wolff 2008, 109–110.

¹³³⁸ E. G. Palmén 1911b, 927; vertaa Pulma 1997, 401–407 ja Ruutu 1958c, 295. Ruudun mukaan Liikkalan kirjeseen yhtyi alun toista sataa suomalaista upseeria.

¹³³⁹ Aulis J. Alanen, Porvoon valtiopäivät. Teoksessa OM 1958c, 443–444; Anders Persson, 1808. *Gerillakriget i Finland*. Ordfront 1986; Nils Erik Villstrand, *Landet annorlunda. Uppsatser om Österbottens historia*. Svensk-österbottniska samfundet 2002, 123–140; Jussila 2009, 15, 24–25.

¹³⁴⁰ Sortokausien käsittelystä laajemmin Marko Tikan ja Jari Eilolan artikkeli tässä teoksessa.

¹³⁴¹ W. E. Tuompo, Suomen sotalaiset. Teoksessa OM 1921, 1002–1003. Teemasta myös Petri Karosen ja Nils Erik Villstrandin artikkelissa tässä teoksessa.

¹³⁴² Ilkka Herlin, Punaista ja valkoista hulluutta? – Suomalaisten historiantutkijoiden käsityksiä vuoden 1918 tapahtumista Suomessa. Teoksessa Päiviö Tommila (toim.) *Historiantutkijan muotokuva*. SHS 1998, 180–181.

¹³⁴³ Esimerkiksi Esko Salmisen teos *1918 – Päättymätön sota* (Edita 2006) ja siitä käyty polemiikki.

¹³⁴⁴ Tällä tarkoitetaan teoksia *Suomen Vapausota* ja *Suomen Vapausota vuonna 1918* sekä J. O. Hannulan teosta *Suomen vapausodan historia* (1933), ja teosta Niilo Hersalo, *Suojeluskuntain historia I; Puolustustahtoinen kansa. Muinaisitsenäisyydestä valtiolliseen riippumattomuuteen*, Hata O.Y. Lahti 1955.

¹³⁴⁵ Ajatellaanpa vain vaikka Jaakko Paavolaisten terroristitutkimuksia, jotka syntyivät 1960-luvun jälkipuoliskolla, ja sodassa surmansa saaneiden virallista kartoittamista, jonka Tilastollisen päätoimiston tutkija Tor Hartman teki ensimmäisen kerran 1970. Myös punaista osapuolta koskeva tutkimus tuotti tuloksia vasta 1980-luvulla; punaista valtion- ja kunnallishallintoa sekä sodankäyntiä ja kaarteja koskevat tutkimukset ilmestyivät 1980-luvulla. Valkoisen puolen organisoitumista ja väenottoja koskeva Ohto Mannisen tutkimus (1974) laajensi puolestaan merkittävästi sisällissodan kuvaa.

¹³⁴⁶ Paavo Virkkunen, Yksikamarisen eduskunnan historiaa. Teoksessa OM 1960, 301.

¹³⁴⁷ Herlin 1998, 181–182.

¹³⁴⁸ R. H. Oittinen, Suomen työväenliikkeen aatteellisia kehitysvaiheita. Teoksessa OM 1959, 12.

¹³⁴⁹ Ennen muuta Annamari Sarajaksen tulkinnoissa, muun muassa Niemi 2008, 383–391.

¹³⁵⁰ Tästä esimerkkinä Juho Mäkelä, *Luokkasodan muisto, kansankulttuuri*, Helsinki 1947. Jaakko Paavolaisten tutkimusten jälkeen vasta 1990-luvulla ilmestyi useita terroria käsitteleviä ja sivuavia tutkimuksia, muun muassa Aapo Roselius, *Teloittajien jäljillä. Valkoisten väkivalta Suomen sisällissodassa*. Tammi 2007, jossa käsitellään muun muassa toisen maailmansodan jälkeisiä yrityksiä saada valkoiset teloittajat vastuuseen teoistaan.

¹³⁵¹ Lars Westerlundin artikkelit teoksessa Lars Westerlund (toim.), *Venäläissurmat Suomessa 1914–1922*, Osa 2.2. Sotatapahtumat 1918–22, Valtioneuvoston Kanslia 2004.

¹³⁵² Annala 1920, 805–806, 811–812.

¹³⁵³ Viljo Tuompo, Jääkäriiliike. Teoksessa OM 1920, 1006.

¹³⁵⁴ Tätä seikkaa on korostettu Matti Lauermanın (*Kuninkaallinen Preussin Jääkäripataljoona 27. Vaiheet ja vaikutus*. WSOY 1966) perustutkimuksesta saakka monissa yleisesityksissä ”monella eri tavalla” aina esittäjän tarpeiden mukaisesti, kuten Lackman (2000, 204) on todennut.

¹³⁵⁵ Tietyllä tavalla jääkäriiliike sementoi oman historiankirjoituksensa, sillä jääkärit kirjoittivat pääosin itse oman historiallisen kirjallisuutensa. Oikeastaan vasta Matti Lackmanın tutkimus (2000) oli ensimmäinen jääkäriiliikkeestä ja sen perinneyhteisöistä – ja niiden vaalimasta historiankäsityksestä – irrallaan syntynyt tutkimus.

¹³⁵⁶ Tuompo 1920, 1006.

¹³⁵⁷ Oesch, Itsenäisyys ja jääkäriiliike. Teoksessa OM 1958b, 361.

¹³⁵⁸ Oesch 1958b, 363.

¹³⁵⁹ Oesch 1958b, 363.

¹³⁶⁰ Tuompo 1920, 1007.

¹³⁶¹ Tuompo 1920, 1016–1017.

¹³⁶² Oesch 1958b, 373.